

บทที่ 2

พัฒนาการการศึกษาฟิกฮ์ในปัตตานีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ความหมาย แหล่งที่มา และประเภทของฟิกฮ์

ความหมายของฟิกฮ์

ความหมายของ “ ฟิกฮ์ ” ทางภาษา

ฟิกฮ์ในทางภาษามาจากรากศัพท์ فقه يققه فقهًا อ่านว่า ฟะกิสะ ยัฟเกาะฮุ ฟิกฮัน เช่นเดียวกับ علم يعلم علماً ซึ่งอ่านว่า อะลิมะ ยะอฺละนะฮุ อิลมัน แปลว่า การรู้ และเช่นเดียวกับ فهم يفهم فهِمًا ซึ่งอ่านว่า ฟะฮิมะ ยัฟสะมะฮุ ฟะฮฺมัน แปลว่า การเข้าใจ อิบน์มานซุร (Ibn Manzur)²² กล่าวว่า “ العلم بالشئ والفهم له ” แปลว่า การรู้ในสิ่งหนึ่งและการเข้าใจในสิ่งนั้นด้วย อิบน์มานซุร ได้นำคำกล่าวของอาลิมท่านอื่นๆมาอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า คำว่า ฟิกฮ์ในความหมายเดิมก็คือการเข้าใจ ดังเช่นมีคำกล่าวที่ว่า “ أوتي فلان فقهًا في الدين أي فهمًا فيه ” ซึ่งแปลได้ความว่า ชายผู้หนึ่งได้รับความเข้าใจในเรื่องศาสนา และอัลกุรอานยังได้สนับสนุนในความหมายนี้เช่นกัน ดังที่อัลลอฮ์ (สุบหานะสุวะตะฮาลา) ได้ตรัสว่า

﴿ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ ﴾

ความว่า “ เพื่อพวกเขาจะได้เข้าใจในศาสนา ”

(ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ที่ 122 : สุเราะฮ์อัลเตอะฮะฮ์)

²² ชื่อเต็มของท่านคือมุหัมมัด อิบน์ มุอ์รอม อัลอันศอริย อัลอัฟริกี๊ เป็นที่รู้จักในนามอิบน์มานซุร โดยใช้ชื่อทวดของท่านคนที่เจ็ด ท่านเกิดเมื่อปี ค.ศ.630/ค.ศ.1232 ในประเทศอียิปต์ ท่านเคยดำรงตำแหน่งเป็นผู้พิพากษาในนครเกาะรอบตุส ประเทศลิเบีย หลังจากนั้นท่านก็กลับบ้านเกิดในประเทศอียิปต์และเสียชีวิตในปี ค.ศ.711/ค.ศ.1311 ผลงานที่โดดเด่นของท่านคือหนังสืออิลซาน อัลอะรอบ (لسان العرب) ซึ่งเป็นพจนานุกรมที่รวบรวมศัพท์ภาษาอาหรับและอธิบายแต่ละคำอย่างละเอียดถี่ถ้วน 20 เล่มจบ (ดู al-Zirikli, 1999 : 7/108)

ท่านนบี (ศ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม) ได้ขอคุอาต้ออัลลอฮ์ (สุบหานะฮฺวะตะอาลา) ให้แก่ท่านอับดุลลอฮ์ อิบน์ อับบาส²³ว่า

اللَّهُمَّ عَلِّمْنَا الدِّينَ وَفَقَّهُهُ فِي التَّأْوِيلِ

ความว่า “โอ้อัลลอฮ์ ขอได้โปรดประทานความรู้ในศาสนาให้แก่เขาและให้เขาได้เข้าใจเกี่ยวกับการอธิบายความหมายอัลกุรอานด้วยเถิด”²⁴ หลังจากนั้นเขาก็ได้กลายเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในความหมายของอัลกุรอานเหนือกว่าคนอื่นๆ²⁵

นอกจากนี้ยังมีหะดีษบทหนึ่งที่ท่านนบี (ศ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม) ได้กล่าวว่

من يرد الله به خيراً يفقهه في الدين

ความว่า “ผู้ใดก็ตามที่อัลลอฮ์ทรงประสงค์จะให้เขาเป็นคนที่ดี พระองค์จะทำให้เขาเข้าใจในศาสนา”²⁶

ดังนั้นความหมายของฟีกุสทางภาษาคือการเข้าใจ ซึ่งจะเห็นได้จากในอายะฮ์ข้างต้นมีคำว่า “**يَفْقَهُ**” หะดีษแรกมีคำว่า “**فَقَّهَهُ**” และหะดีษที่สองมีคำว่า “**يَفْقَهُ**” ซึ่งต่างมีความหมายเดียวกันคือทำให้เข้าใจ

ความหมายของ “ฟีกุส” ทางวิชาการ

สำหรับความหมายของฟีกุสทางวิชาการนั้น ท่านอิมามอัลญิรญานีย์ (al-Jirjani)²⁷ ได้นิยามว่า

²³ ท่านเป็นลูกพี่ลูกน้องกับท่านนบี(ศ็อลฯ) ท่านเกิดก่อนที่จะอพยพไปยังนครอัลมะดีนะฮ์ 3 ปี และย้ายเสียชีวิตที่เมืองอัคฏอฮ์ในปีส.ศ.68(ดู หนังสือ อัลอิศอบะฮ์ (الإصَابَة) ของ อิบน์ หะญัรฺ อัลอิสเกาะยานีย์ เล่มที่ 4 หน้าที่ 121)

²⁴ บันทึกโดยอิมามอะหมัดในมุสนัด1/335 หมายเลข 3120 ด้วยสำนวน (اللَّهُمَّ فَفِّهْهُ فِي الدِّينِ) และอิมามมุสลิม หมายเลข 2477 ด้วยสำนวน “ اللَّهُمَّ فَفِّهْهُ ” อิบน์หะญัรฺได้อธิบายเพิ่มเติมว่า หะดีษนี้เป็นที่รู้จักด้วยสำนวน **اللَّهُمَّ فَفِّهْهُ فِي الدِّينِ وَعَلِّمْنَا الدِّينَ وَفَقَّهُهُ فِي التَّأْوِيلِ** ซึ่งเป็นสำเนาของอิมามอะหมัด (ดูพิศท อัลบารีย์ เล่ม 7 หน้า126)

²⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในลิศาน อัลอะร็อบ (لِسَانُ الْعَرَبِ) ในหมวดคำ فَفِّهِهُ เล่มที่ 10 หน้า 305

²⁶ บันทึกโดยอิมามอัลญิรญานีย์ เล่มที่ 1 หน้า 197 หมายเลข 71

²⁷ ชื่อจริงของท่านคืออาลี อิบน์ มุหัมมัด เกิดเมื่อปีส.ศ.740 ที่เมืองญุรญานหรือประเทศจอร์เจียในปัจจุบัน และได้

العلم بالأحكام الشرعية العملية المكتسب من أدلتها التفصيلية

หมายความว่า “ การรู้บทบัญญัติอิสลามเชิงปฏิบัติที่ได้มาจากบรรดาหลักฐานที่ถูกกำหนดมาอย่างละเอียดของบทบัญญัติ ”²⁸ อะบู อัลบะกออ์ อัลกะฟะวี (Abu Baqa al-Kafawi)²⁹ ได้อธิบายนิยามดังกล่าวไว้ว่า³⁰ :

การรู้บทบัญญัติ(หุกม) หมายถึง การศึกษาบทบัญญัติทั้งหลายที่นอกเหนือจากการศึกษาเกี่ยวกับหลักความเชื่อ

บทบัญญัติอิสลาม หมายถึง การศึกษาบทบัญญัติที่ถูกกำหนดโดยอัลลอฮ์ (สุบหานะฮฺวะตะอาลา) เท่านั้น ไม่เกี่ยวกับกฎหมายที่ถูกกำหนดโดยสติปัญญาของมนุษย์

เชิงปฏิบัติ หมายถึง การศึกษาบทบัญญัติที่เกี่ยวกับหลักการปฏิบัติเท่านั้น ไม่เกี่ยวกับหลักความเชื่อ เช่น ตรีกรวิทยา

ที่ได้มา หมายถึง การได้มาซึ่งบทบัญญัติด้วยการวินิจฉัยของบรรดานักกฎหมายอิสลาม

จากบรรดาหลักฐานที่ถูกกำหนดของบทบัญญัติ หมายถึง แหล่งที่มาของบทบัญญัติอันได้แก่อัลกุรอาน สุนนะฮ์ อิจญ์มาอ์ และกียาสเป็นต้น

อย่างละเอียด หมายถึง อย่างชัดเจนไม่คลุมเครือ

แหล่งที่มาของฟีกฮ์

แหล่งที่มาของฟีกฮ์แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะด้วยกัน ดังนี้

เสียชีวิตเมื่อปี.ศ.816 ผลงานทางวิชาการของท่านที่โดดเด่นเช่นหนังสืออัครอะอูรีฟาต (الترفیحات) ดู al-Zirikli, 1999 : 5 /159

²⁸ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในอัครอะอูรีฟาต (الترفیحات) หมายเลข1098 หน้าที่ 216

²⁹ ชื่อจริงของท่านคืออัยยูบ อิบน์ มุสา อัลหุสัยนีย์ อัลกะฟะวี เป็นที่รู้จักในนาม อะบู อัลบะกออ์ ท่านเกิดเมื่อปี.ศ. 1028 / ค.ศ.1627 ที่เมืองกะฟา ประเทศตุรกี ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายสังกัดมัซฮับอัลหะนะฟีฟี่ ท่านเคยดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาในหลายๆเมือง เช่น เมืองกะฟา ประเทศตุรกี เมืองกุดส์ ประเทศปาเลสไตน์ กรุงแบกแดด ประเทศอิรัก และสุดท้ายท่านก็กลับมาใช้ชีวิตในกรุงอิสตันบูล ประเทศตุรกีอีกครั้งและได้เสียชีวิตในเวลาต่อมาในปี.ศ.1094/ ค.ศ.1683 ผลงานที่โดดเด่นของท่านคือหนังสือ อัลกุลลียฮ์อาด (التلیحات) ซึ่งเป็นพจนานุกรมที่รวบรวมศัพท์ภาษาอาหรับและอธิบายทั้งความหมายทางภาษาและทางวิชาการอย่างละเอียด (ดู al-Zirikli, 1999 : 2/38)

³⁰ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในอัลกุลลียฮ์อาด (التلیحات) หน้า 690

ก. แหล่งที่มาที่เป็นตัวบท อันได้แก่ อัลกุรอาน อัลหะดีษ และอัลอิจญ์มาอ์

อัลกุรอาน คือ คัมภีร์ที่มาจากอัลลอฮ์ (สุบฮานะฮฺวะตะอะลา) ทรงประทานแก่ท่านนบี มุหัมมัด (คืออัลลิลลอฮฺอะลัยฮิวะสัลลิม) ซึ่งเป็นที่มาของบทบัญญัติต่างๆของอิสลาม รวมทั้ง บทบัญญัติทางด้านฟิกฮ์ด้วย ส่วนใหญ่อัลกุรอานจะกำหนดหลักการใหญ่ๆ โดยมีส่วนน้อยมาก ที่อัลกุรอานจะกำหนดรายละเอียดลงไปด้วย

อัลหะดีษ คือ คำพูด การกระทำ หรือการยอมรับของท่านนบีมุหัมมัด(คืออัลลิลลอฮฺอะลัยฮิวะสัลลิม) อัลหะดีษและอิสสุนนะฮฺมีความหมายเหมือนกัน จะทำหน้าที่อธิบาย ขยาย จำกัด และยืนยันความหมายของอัลกุรอาน และบางครั้งจะทำหน้าที่บัญญัติสิ่งที่อัลกุรอาน ไม่ได้บัญญัติไว้ด้วย

อัลอิจญ์มาอ์ คือ มติเอกฉันท์ของบรรดาปราชญ์กฎหมายอิสลามในแต่ละยุคแต่ละสมัย ซึ่งมีฐานะเทียบเท่าตัวบทแม้ว่าไม่มีตัวบท ในทางปฏิบัติอิจญ์มาอ์จะกระทำได้ในช่วงแรกของอิสลามเท่านั้น กล่าวคือ ในสมัยที่ท่านอะบูบักร์ อัศศิดดีคฺและท่านอุมร์เป็นเคาะลีฟะฮฺ เนื่องจากว่า ช่วงดังกล่าวบรรดาปราชญ์และนักกฎหมายอิสลามทั้งหมดยังอาศัยอยู่ที่นครมะดีนะฮฺ การรวมตัวของพวกเขาเหล่านั้นก็สามารถกระทำได้โดยง่าย

ข. แหล่งที่มาซึ่งเป็นเจตนารมณ์หรือจิตวิญญาณของตัวบท อันได้แก่ กียาส มะศอลิหฺ มุรตะละฮฺ อิสติฮฺซาน และอูรฟ

กียาส คือ เป็นการกำหนดบทบัญญัติโดยอาศัยการเทียบเคียงระหว่างสิ่งที่ไม่เป็นตัวบท กล่าวถึงกับสิ่งที่มีตัวบทกำหนดบทบัญญัติไว้

มะศอลิหฺ มุรตะละฮฺ คือ เป็นการกำหนดบทบัญญัติโดยการยึดผลประโยชน์ที่ไม่ขัดกับตัวบทเป็นหลัก

อิสติฮฺซาน คือ เป็นการกำหนดบทบัญญัติโดยการเปลี่ยนจากการใช้หลักการทั่วไปให้เป็นอย่างอื่น โดยมุ่งหมายให้เกิดความยุติธรรมและปลดเปลื้องความทุกข์ยาก

อูรฟ คือ เป็นการกำหนดบทบัญญัติโดยการใช้จารีตประเพณี ซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปและไม่ขัดกับตัวบท³¹

³¹ อิสมาแอ อาลี, 2546. กฎหมายมรดกและพันธุกรรมอิสลาม. หน้า 4 , ดู al – Jirjani, 1998 : 24, 32, 193, 223, 232 และดู Abu al-Baka, 1998 : 370

ประเภทของฟิกฮ์

ฟิกฮ์จะมีเนื้อหาต่างๆซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ประเภทด้วยกัน ดังนี้

ก. ฟิกฮ์ อัลอิบาดะฮ์ (فقہ العبادات) คือ ศาสนพิธีต่างๆ ซึ่งเป็นการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอัลลอฮ์ เช่น การละหมาด การถือศีลอด การจ่ายซากาต การประกอบพิธีหัจญ์ และอื่นๆ

ข. ฟิกฮ์ อัลมุอามาละฮ์ (فقہ المعاملات) คือ บทบัญญัติที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน ทั้งในทางแพ่งและพาณิชย์ เช่นการซื้อขาย การจำนำ จำนอง การเช่า เป็นต้น

ค. ฟิกฮ์ อัลมุนากะฮะฮ์ (فقہ المناکحات) คือ บทบัญญัติที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันในลักษณะการเกี่ยวดองทางครอบครัว เช่น การสมรส การหย่าร้าง เป็นต้น

ง. ฟิกฮ์ อัลญุนายัต (فقہ الجنایات) คือ บทบัญญัติที่กำหนดบทลงโทษจากการกระทำความผิดทางอาญา เช่น ความผิดฐานลักทรัพย์ ความผิดฐานผิดประเวณี และความผิดฐานฆ่าผู้อื่น เป็นต้น

การกำเนิดและพัฒนาการศึกษาฟิกฮ์ในปัตตานีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ก่อนที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงการแต่งหนังสือฟิกฮ์ในปัตตานี ผู้วิจัยจะกล่าวถึงการแต่งหนังสือฟิกฮ์ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนในเบื้องต้น ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากว่าก่อนที่การแต่งหนังสือฟิกฮ์ในปัตตานีจะเริ่มขึ้นนั้น การแต่งหนังสือฟิกฮ์ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศอินโดนีเซียก็ได้เริ่มต้นขึ้นแล้ว ดังนั้นผู้วิจัยจะกล่าวถึงปราชญ์บางท่านที่มีบทบาทสำคัญในการแต่งหนังสือฟิกฮ์ภาษามลายูอันส่งผลทำให้การแต่งหนังสือฟิกฮ์ในปัตตานีเริ่มต้นขึ้นด้วยเช่นกัน ปราชญ์ท่านแรกที่จะกล่าวถึงคือเชคนูรุดดีน บิน ฮาลิ อรรอนิรีฮ์ ท่านเสียชีวิตเมื่อปี ฮ.ศ.1069 ตรงกับค.ศ.1658 ท่านเป็นชาวอาเจะ ประเทศอินโดนีเซีย ท่านเป็นปราชญ์ท่านแรกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีความเชี่ยวชาญทางด้านฟิกฮ์สังกัดมัซฮับฮันฟีอีฮ์และหนังสือฟิกฮ์ที่แต่งขึ้นมีดังนี้ หนังสือเล่มแรกคือ “الصراط المستقیم” (อัลศิรอตุ อัลมุสตะกิม) ท่านเริ่มแต่งขึ้นในปี ฮ.ศ.1044 ตรงกับค.ศ.1634 และเสร็จสิ้นในปี ฮ.ศ.1054 ตรงกับค.ศ.1644 ท่านใช้เวลาในการแต่งทั้งสิ้นสิบปี หนังสือเล่มนี้จัดได้ว่าเป็นหนังสือฟิกฮ์ภาษามลายูเล่มแรกที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการปฏิบัติศาสนกิจต่างๆ หนังสือเล่มที่สองคือ “جواهر العلوم في كشف المعلوم” (ญะวะฮัร อุลูม ฟิ กัซฟี อัลมะอูลูม) ท่านเริ่มแต่งหนังสือนี้เมื่อปี ฮ.ศ.1052 ตรงกับค.ศ.1642

จนถึงปี ฮ.ศ.1054 ตรงกับค.ศ.1644 ท่านก็ได้ยุติลง โดยที่ยังไม่เสร็จสมบูรณ์จนกระทั่งได้มีลูกศิษย์ของท่านคนหนึ่งมาเขียนต่อจนเสร็จสมบูรณ์ หนังสือเล่มที่สามคือ “ كيفية الصلاة ” (กัยฟียะฮฺ อัศเศาะลาฮฺ) ซึ่งเป็นหนังสือที่เนื้อหาเกี่ยวกับวิธีการละหมาด และหนังสือเล่มที่สี่คือ “ تنبيه العوام في تحقيق الكلام في النوافل ” (ตันบิฮฺ อัลอะฮฺวาม ฟิ ตะหฺกิก อัลกะลาม ฟิน นะวาฟิล) ซึ่งเป็นหนังสือที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการละหมาดสุนัตต่างๆ สำหรับหนังสือเล่มที่สามและสี่นี้ไม่ปรากฏปีที่ท่านเขียนแต่อย่างใด

ปราชญ์ท่านที่สองคือเชคอัศดุรเราะอูฟ บิน ฮาลิ อัลฟิรสูรียฺ ท่านเป็นปราชญ์ชาวอาเจะที่สำคัญอีกท่านหนึ่งที่มีผลงานทางด้านการแต่งหนังสือฟิกฮฺ ซึ่งหนังสือฟิกฮฺที่ท่านแต่งมีสองเล่มด้วยกัน หนังสือเล่มแรกคือ “ مرآة الطالب ” (มिरอาตุ อัศศูตลาบ) ท่านเขียนหนังสือเล่มนี้ตามคำสั่งของเจ้าเมืองอาเจะชื่อว่าตาญูด อาลาม (Tajul Alam) ซึ่งครองเมืองตั้งแต่ปีค.ศ.1641 – 1675 และหนังสือเล่มที่สองคือ “ كتاب الفرائض ” (กิตาบ อัลฟะรออิฎฺ) สำหรับปราชญ์ท่านที่สามคือเชคอัศดุลมาลิก บิน อับดุลลอฮฺ ท่านเป็นปราชญ์ชาวตรังถานู ประเทศมาเลเซีย ท่านเสียชีวิตเมื่อปี ฮ.ศ.1149 ตรงกับค.ศ.1690 หนังสือฟิกฮฺของท่านที่โดดเด่นมีสองเล่มด้วยกัน หนังสือเล่มแรกคือ “ رسالة النقل ” (ริซาละฮฺ อันนักลิ) ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับจำนวนที่เป็นเงื่อนไขของผู้ละหมาดวันศุกร์ ตามมัซฮับฮันฟีอีฮฺ และหนังสือเล่มที่สองคือ “ رسالة كيفية النية ” (ริซาละฮฺ กัยฟียะฮฺ ดินเนียฮฺ) ซึ่งเป็นหนังสือที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการตั้งเจตนาในการปฏิบัติศาสนกิจต่างๆ (Bin Abdullah, 1977 : 23, 31, 46)

สำหรับปราชญ์ท่านที่สี่คือเชคอัศดุสเศาะมัด บิน อับดุลสตอฮฺ อัลปาลิมบานียฺ ท่านเป็นปราชญ์ที่มีชื่อเสียงชาวปาติมบัง ประเทศอินโดนีเซีย ท่านเกิดเมื่อปีฮ.ศ.1116 ตรงกับค.ศ.1704 บิดาของท่านเป็นชาวซอนฮาฮ์ ประเทศเยอรมัน ในขณะที่มารดาของท่านเป็นชาวปาติมบัง ประเทศอินโดนีเซีย และเชคอัลปาลิมบานียฺเสียชีวิตเมื่อปี ฮ.ศ.1244 ตรงกับค.ศ.1828 หนังสือฟิกฮฺที่ท่านเขียนและเป็นที่ยอมรับคือ “ سير السالكين ” (ซิร อัซซาลิกีน) สำหรับปราชญ์ท่านที่ห้าซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงเป็นท่านสุดท้ายในที่นี้คือเชคมุหัมมัดอัรชาด บิน อับดุลลอฮฺ อัลบันญารียฺ ท่านเกิดที่ตำบลบันญาร์ เมืองกะลิมันตันใต้ ประเทศอินโดนีเซียเมื่อปี ฮ.ศ.1122 ตรงกับค.ศ.1710 ท่านเป็นปราชญ์ชาวอินโดนีเซียที่เดินทางไปศึกษาที่มัสยิด อัลหะรออม ณ นคร มัคกะฮฺ และเป็นปราชญ์ที่มีความเชี่ยวชาญทางด้านฟิกฮฺและดาราศาสตร์ ท่านได้เสียชีวิตเมื่อปี ฮ.ศ. 1227 ตรงกับค.ศ.1812 และผลงานทางฟิกฮฺที่โดดเด่นของท่านคือ “ سبيل المهتدين ” (สะบิลุ อัลมุสตะดีน) และหนังสือฟิกฮฺเล่มนี้ถือเป็นหนังสือฟิกฮฺภาษามลายูลำดับที่สองรองจากหนังสืออัศศิรอ อัลมุสตะกิมของเชคฮัร

รอนิรียที่มีเนื้อหาครอบคลุมทุกด้านของฟิกฮ์ตามแนวมัซฮับซัอ์ซาฟีอีในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Azra, 1995 : 246, 252)

การแต่งหนังสือฟิกฮ์ในปัตตานีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ยุคแรกของฟิกฮ์ในปัตตานี

กฎหมายอิสลามเริ่มเข้ามาในปัตตานีพร้อมๆกับการเข้ามาของศาสนาอิสลาม ซึ่งตามรายละเอียดในหนังสือปัตตานีในอดีตและปัจจุบัน³² เขียนไว้ว่าอิสลามได้เข้ามาในปัตตานีตั้งแต่ศตวรรษที่ 10 ของคริสต์ศักราช และตามประวัติศาสตร์ของรัฐกลันตัน ประเทศมาเลเซีย ก็ได้มีการบันทึกไว้เช่นกันว่าประมาณปีค.ศ.1150 ได้มีนักเผยแผ่ผู้หนึ่งจากปัตตานีได้เดินทางไปทำการเผยแผ่อิสลามในรัฐกลันตันในปีดังกล่าวด้วย การเข้ามาอิสลามในปัตตานีในยุคนั้นได้เข้ามาโดยผ่านบรรดาพ่อค้าชาวอาหรับซึ่งได้ถือโอกาสในระหว่างทำการติดต่อทางธุรกิจโดยเชิญชวนให้บรรดาลูกค้าที่เป็นชาวปัตตานีเข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งผลจากความพยายามของบรรดาพ่อค้าชาวอาหรับเหล่านั้น ได้รับการตอบรับจากชาวปัตตานีเป็นอย่างดี ในขณะที่เจ้าเมืองปัตตานีในช่วงต้นยังไม่ยอมรับศาสนาอันบริสุทธิ์นี้ จนกระทั่งระยะเวลาได้ล่วงเลยไปกว่า 300 ปี ในที่สุดเจ้าเมืองปัตตานีก็ได้เข้ารับนับถือศาสนาอิสลามในปีค.ศ.1457 (Bashah , 1994 : 49)

เจ้าเมืองปัตตานีคนแรกที่เข้ารับนับถือศาสนาอิสลามนี้คือพญาตู นักปา (Phya Tu Nakpa) ซึ่งสาเหตุของการเข้ารับอิสลามของเจ้าเมืองท่านนี้ก็เนื่องจากว่าท่านเจ้าเมืองได้ล้มป่วยเป็นโรคชนิดหนึ่งที่หมอลหลวงหรือหมอทั่วไปไม่สามารถที่จะรักษาให้หายได้ จนในที่สุดได้มีเชคสะอิด บาร์ชีซาหรือ โต๊ะปาไซ ซึ่งเป็นชาวบ้านปาไซผู้ซึ่งมีความเชี่ยวชาญทั้งทางด้านกฎหมายอิสลามและทางการแพทย์ และเดิมทีเชคสะอิดท่านนี้เป็นชาวเยเมนที่ก่อนหน้านั้นได้ใช้ชีวิตอยู่ในหมู่บ้านปาไซในเกาะสุมาตรา ประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งต่อมาก็ได้นำชาวบ้านปาไซส่วนหนึ่งอพยพหลบหนีจากการรุกรานของชาวฮินดูที่อาศัยอยู่บนเกาะสุมาตรามาตั้งรกรากที่ปัตตานีและได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่าปาไซ³³เช่นกัน (Syukri, 2002 : 32) เชคสะอิดเป็นผู้รับอาสาที่จะรักษาเจ้าเมืองโดยมีเงื่อนไขว่าหลังจากที่เจ้าเมืองหายเป็นปกติแล้วเจ้าเมืองต้องเข้ารับอิสลามซึ่งเจ้าเมืองก็ให้สัตยาตามเงื่อนไขดังกล่าว แต่หลังจากท่านรักษาโรคหายเป็นปกติแล้วเจ้าเมืองไม่ยอมปฏิบัติตามสัญญาที่ให้

³² คือหนังสือ Pattani Dahulu dan Sekarang ของ Bangnara หน้า 6 และดูเพิ่มเติมในหนังสือ Umat Islam Patani Sejarah dan Politik ของ A.Malek หน้า 23

³³ ปัจจุบันได้เปลี่ยนชื่อเป็นบ้านปาศรี อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี (ประชุมศักดิ์ ฆลาชนเคชะ,2539 : 183)

ไว้ หลายปีต่อมาโรคดังกล่าวก็กำเริบขึ้นอีกครั้ง และท่านเชคสะอีดก็เป็นผู้ทำการรักษาอีกครั้งหนึ่ง ด้วยเงื่อนไขเดิม ซึ่งหลังจากที่หายเป็นปกติเจ้าเมืองก็ผิดสัญญาอีกเป็นครั้งที่สอง จนในที่สุดโรคดังกล่าวก็กำเริบขึ้นมาอีกเป็นครั้งที่สาม เจ้าเมืองจึงต้องเชิญเชคสะอีดมารักษาและให้คำสาบานต่อหน้ารูปปั้นที่ตนบูชาอยู่ว่าถ้าตนผิดสัญญาครั้งนี้อีกก็ขอให้ตนเป็น โรคดังกล่าวนี้ตลอดไปไม่สามารถรักษาได้อีกเลย และหลังจากนั้นเจ้าเมืองก็หายเป็นปกติอีกครั้งและได้ปฏิบัติตามสัญญาที่ได้ให้ไว้ต่อเชคสะอีดนั้นก็ถือการเข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม อีกทั้งยังรับสั่งให้ครอบครัวและข้าราชการบริพารเข้ารับอิสลามโดยพร้อมเพรียงกันทำให้การแผ่ขยายของอิสลามเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว

หลังจากที่เจ้าเมืองปัตตานีได้เข้ารับอิสลามแล้วท่านก็ได้เปลี่ยนชื่อเป็นชื่ออิสลามว่า สุลต่านอิสมาอิลชาฮู และได้รับแต่งตั้งเชคสะอีดดำรงตำแหน่ง “ดาโต๊ะศรีราชาพะเกีฮู”³⁴ มีหน้าที่สอนและให้คำปรึกษาทางด้านกฎหมายอิสลามให้แก่เจ้าเมือง (Fathi, 2001 : 13) ซึ่งคำว่า “ พะเกีฮู ” มาจากคำภาษาอาหรับ “ *فقهاء* ” แปลว่าปราชญ์กฎหมายอิสลาม จากนั้นเชคสะอีดก็ตั้งชื่อปัตตานีขึ้นมาใหม่ว่า “ ปัตตานีดารุสสะลาม ” (*طاني دار السلام*) หมายความว่า “ ปัตตานีคือดินแดนแห่งความสันติ ” อีกทั้งยังได้ร้องขอให้สุลต่านอิสมาอิลชาฮู สร้างมัสยิดขึ้นหนึ่งแห่ง ซึ่งนักวิชาการบางท่านเข้าใจว่าเป็นมัสยิดกรือเซะ (ดูรูปที่ 2) ที่ถือว่าเป็นมัสยิดแห่งแรกที่ถูกสร้างขึ้นในประวัติศาสตร์ปัตตานี (Bashah,1994 : 49) แต่ตามที่อะหมัด ฟัดฮี (Ahamd Fathi) ได้สรุปว่าไม่ปรากฏชื่อผู้ที่สร้างมัสยิดกรือเซะและช่วงเวลาในการสร้างที่ชัดเจน นอกจากสามทศนะที่แตกต่างกันคือทศนะแรกเป็นทศนะของ A.Teeuw และ D.K.Wyatt กล่าวว่ามัสยิดกรือเซะถูกสร้างโดยลิ้มโต๊ะเทียนในยุคของเจ้าเมืองปิรู (1616 – 1624) ทศนะที่สองเป็นทศนะของ A.Bangnara ว่าผู้สร้างคืออะลงยูนุส ในช่วงปีค.ศ. 1726 -1729 และทศนะที่สามเป็นทศนะของ Ibrahim Shukri ว่าผู้สร้างคืออ้วนสุหลง ในช่วงปีค.ศ. 1816 – 1832³⁵ จากทศนะที่หลากหลายดังกล่าวนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่าอาจเป็นไปได้ที่มีการสร้างมัสยิดกรือเซะขึ้นในยุคของเชคสะอีดนี้ ซึ่งในเวลาต่อมามัสยิดก็ได้รับการบูรณะและซ่อมแซมด้วยกลุ่มชนรุ่นหลังตามทศนะต่างๆข้างต้น การที่เชคสะอีดเสนอให้มีการสร้างมัสยิดเป็นลำดับแรกนั้นยังมีความสอดคล้องกับสุนนะฮ์ของท่านนบี (ศ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม) อีกด้วย กล่าวคือก่อนที่ท่านนบี (ศ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม) จะเข้าไปพำนักในนครมะดีนะห์เพื่อสถาปนารัฐอิสลามนั้น ท่านนบี (ศ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม) ก็ได้สร้างมัสยิดกุบาอันขึ้นมาก่อนเป็นลำดับแรก ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นศูนย์รวมในการเผยแผ่และศึกษาวิถีชีวิตตามแนวทางของอิสลาม ดังที่อัลลอฮ์ (สุบฮานะฮฺวะตะอะลา) ครัสในอัลกุรอานว่า

³⁴ ตำแหน่งนี้อาจจะเทียบเท่ากับตำแหน่งจุฬาราชมนตรีในปัจจุบัน

³⁵ ดู Pengantar Sejarah Patani หน้า 168

﴿لَمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ﴾

ความว่า “แน่นอน มัสยิดที่ถูกวางรากฐานบนความยำเกรงตั้งแต่วันแรกนั้น สมควรอย่างยิ่งที่เจ้า(ไอ้ มุหัมมัด)จะเข้าไปยืนละหมาด therein”³⁶

(ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ที่ 108 สูเราะฮ์ อัลตะเตเวฮ์)

ถึงแม้ว่าสุลต่านอิสมาอีลชาสุรรมถึงเจ้าเมืองปิตตานีคนต่อมาจะเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามแล้วก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติบรรดาเจ้าเมืองเหล่านั้นได้ปฏิบัติตามกฎหมายอิสลามเฉพาะการที่ไม่กราบไหว้รูปปั้นและไม่รับประทานเนื้อสุกรเท่านั้นเอง ส่วนพิธีกรรมอื่นๆที่เป็นทั้งคุรอฟาต³⁷ และบิตะฮ์³⁸ ก็ยังมีการปฏิบัติสืบทอดกันมาตลอด (Bashah, 1977 : 51)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการกำเนิดของฟิสิกส์ในยุคแรกของปิตตานีนั้นเกิดขึ้นพร้อมกับการแผ่ขยายของอิสลามที่เป็นไปแบบทีละขั้น เริ่มต้นจากประชาชนทั่วไปซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายที่บรรดานักเผยแผ่ให้ความสำคัญเป็นลำดับแรกเนื่องจากเป็นกลุ่มชนที่ง่ายต่อการเข้าถึงและมีเวลามากพอในการที่จะอธิบายชี้แจงบทบัญญัติของอิสลาม และหลังจากที่ได้รับการตอบรับเป็นอย่างดีส่งผลทำให้เจ้าหน้าที่บ้านเมืองบางส่วนเข้ารับอิสลามตามไปด้วย และศูนย์กตางการเรียนรู้กฎหมายอิสลามก็อยู่ที่หมู่บ้านปาไซ โดยมีเชกสะอิดเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ จนในที่สุดอัลลอฮ์ (สุบหานะฮ์วะตะอะลา) ได้ทรงประทานทางนำให้แก่เจ้าเมืองปิตตานีเพื่อเข้ารับอิสลาม ทำให้ปิตตานีกลายมาเป็นนครรัฐมุสลิม (Muslim City State) และศาสนาอิสลามก็เป็นศาสนาประจำรัฐปิตตานี นับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา และสิ่งที่เห็นได้ชัดเจนในการปฏิบัติตามกฎหมายอิสลามของบรรดาเจ้าเมืองปิตตานีในยุคนี้ก็คือการละเว้น ไม่รับประทานเนื้อสุกรเนื่องจากกฎหมายอิสลามถือว่าเนื้อสุกรเป็นสิ่งที่หะรอม (ต้องห้าม) ดังที่อัลลอฮ์ได้ตรัสในอัลกุรอานว่า

﴿ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنزِيرِ ﴾

³⁶ อิมามอิบนุ กะษีร (Ibn Kathir) อธิบายเพิ่มเติมว่า ส่วนหนึ่งของอายะฮ์นี้หมายถึงมัสญิดกุบฏ (คูหนังสือคัฟสี่ริอิบุน กะษีร เล่มที่ 2 หน้า 480)

³⁷ คือความเชื่อทั้งนบายและเกียรติยศนอกจากความถูกต้อง เป็นลักษณะของการตั้งภาคีต่ออัลลอฮ์เช่นการ บูชาผีสาขางไม

³⁸ คือพิธีกรรมที่มีการบูชาหรืออุปถัมภ์ขึ้นมาโดยปร เสง เกณฑ์ที่มาของตัวบท

ความว่า “ เป็นสิ่งต้องห้าม(ที่จะรับประทาน)สำหรับพวกเจ้าซึ่งชากอิสลาม (ที่มีได้ถูก
เชือดตามบทบัญญัติอิสลาม) เลือด และเนื้อสุกร ”

(ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ที่ 3 สุเราะฮ์อัลมาอิดะฮ์)

ต่อมาก็ได้มีผู้สืบทอดเจตนารมณ์ของเชคสะอีดนั้นก็คือเชคเศาะฟียุคดีน อัลอับบาสีย์ซึ่ง
อยู่ในยุคของเจ้าเมืองปัตตานีชื่อสุลต่านมูหัมมัดชาฮู (หลานชายของสุลต่านอิสมาอีล ชาฮู)
ระหว่างปีค.ศ.1500 ถึง 1532 ซึ่งเชคเศาะฟียุคดีนก็ได้ดำรงตำแหน่งแทนที่เชคสะอีดคือคาโต๊ะศรี
ราชาพะเก็ฮ์³⁹ ทำหน้าที่สอนหนังสือในราชวังและเป็นทีปรึกษาด้านกฎหมายอิสลามให้แก่เจ้าเมือง
อีกด้วย

ยุคที่สองของฟิถุในปัตตานี

เริ่มขึ้นในปีค.ศ.1532 ซึ่งได้เกิดเหตุการณ์สู้รบกันโดยการรุกรานของกองกำลังทหาร
สยามจากนครศรีธรรมราช ทำให้เจ้าเมืองปัตตานีในขณะนั้นคือสุลต่านมูหัมมัดชาฮู (หลานชาย
ของสุลต่านอิสมาอีลชาฮู) จำเป็นต้องถอยกำลังไปตั้งหลักชั่วคราวโดยรับสั่งให้วันหุสัยน์ สะนาวี
(เป็นาปราชญ์ท่านหนึ่งในสมัยนั้น) เลือกหาทำเลที่เหมาะสมสำหรับการตั้งถิ่นฐานใหม่ ท่านจึง
ตัดสินใจเลือกหมู่บ้านตะโละมานะ⁴⁰ วันหุสัยน์ สะนาวีได้ก่อตั้งสถาบันการศึกษาอิสลามแบบ
ดั้งเดิมหรือปอเนาะและสร้างมัสยิดตะโละมานะหรือมัสยิดวาดี อัลหุสัยน์ (รูปที่ 3) ขึ้นมา
พร้อมกับอีกด้วย (Bashah, 1977 : 67) ซึ่งความจริงก่อนที่จะมีการย้ายถิ่นฐานนั้น ปอเนาะแห่ง
แรกในประวัติศาสตร์ปัตตานีก็ได้เกิดขึ้นแล้ว ณ หมู่บ้านสะนอ⁴¹ โดยอาลิมท่านหนึ่งชื่อว่าพะเก็ฮ์
วันมุซา บิน วันมูหัมมัดศอลิหฺ (Fathi, 2001b : 16) และการศึกษาอิสลามระบบปอเนาะนี้ได้มี

³⁹ ในหนังสือ Sejarah Kerajaan Melayu Patani ของ Syukri หน้า32-34 ได้เขียนว่าเชคเศาะฟียุคดีน ท่านนี้ที่เป็นผู้ทำให้เจ้า
เมืองปัตตานีอิสลามคนแรกคือพญาตุ อินทราหรืออินทราเข้ารับอิสลาม และได้เปลี่ยนชื่อเป็นสุลต่านมูหัมมัด ชาฮู โดย
มิได้ระบุปีแต่อย่างใด ทำให้ขัดแย้งกับข้อมูลของนักวิชาการท่านอื่นๆอีกหลายท่านที่ระบุว่าเชคสะอีด คือผู้ที่ทำให้เจ้า
เมืองพญาตุ นักภาเข้ารับอิสลามเป็นคนแรกเช่น หนังสือ Patani Dahulu dan Sekarang ของ Bangnara หน้า 6 หนังสือ
Raja Campa & Dinasti Jembal dalam Patani Besar ของ Bashah หน้า 49 - 51 และหนังสือ Pengantar Sejarah Patani
ของ Fathi หน้า 12-13 เป็นต้น ซึ่งหนังสือดังกล่าวนี้ได้ระบุปีอย่างชัดเจนและเป็นลำดับ ดังนั้นผู้วิจัยจึงยึดหนังสือ
ดังกล่าวเพราะมีน้ำหนักมากกว่า

⁴⁰ ปัจจุบันตั้งอยู่ในอำเภอบาเจาะ จังหวัดนราธิวาส

⁴¹ ปัจจุบันตั้งอยู่ในอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี

หลักฐานชัดเจนว่าสถาบันการศึกษาแบบปอเนาะแห่งแรกและเก่าแก่ที่สุดในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีต้นตอสร้างขึ้นในปัตตานี (A.Malek, 1994 : 93)

จะเห็นได้ว่าการศึกษาฟิสิกส์ในปัตตานีในยุคนี้ได้พัฒนาขึ้นจากการศึกษาที่ไม่มีระบบในยุคแรกมาเป็นการศึกษาที่มีระบบโดยการจัดตั้งให้มีสถาบันการศึกษาที่แน่นอนและชัดเจนมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามการแต่งตำราหรือหนังสือในยุคนี้ก็ยังไม่ปรากฏขึ้นแต่อย่างใด ซึ่งอาจเป็นเพราะความเจริญรุ่งเรืองของปัตตานีในยุคนี้จะเน้นในด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก จึงถือได้ว่าเป็นยุคที่ปัตตานีมีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านเศรษฐกิจมากพอสมควร ซึ่งเห็นได้จากการมีพ่อค้าที่เป็นทั้งชาวตะวันตกและตะวันออกมาทำการติดต่อค้าขายกับชาวปัตตานีอย่างมากมายจนทำให้ชื่อเสียงของปัตตานีเป็นที่กล่าวขานไปทั่วทุกมุมโลก (A.Malek, 1994 : 14)

ยุคที่สามของฟิสิกส์ในปัตตานี (ยุครุ่งเรือง)

สำหรับการแต่งหนังสือฟิสิกส์ในปัตตานีในยุคนี้ได้เริ่มขึ้นตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 จนถึงศตวรรษที่ 19 ของคริสต์ศักราช นับว่าเป็นยุคที่ปัตตานีกลายเป็นอยู่อารยธรรมและศูนย์กลางการศึกษาอิสลามโดยเฉพาะการศึกษาวิชาฟิสิกส์ตามแนวมัซฮับฮันซาฟีอีห์ ทั้งนี้ก็เนื่องจากบรรดาปราชญ์ปัตตานีที่มีชื่อเสียงมากมายได้ถือกำเนิดในยุคนี้และส่วนใหญ่ก็มีความเชี่ยวชาญทางด้านวิชาฟิสิกส์ เช่น เชคดาอุด บิน อับดุลลอฮ์ อัลฟะฎอนีย์ เชคซัยนุลออบิดีน บิน มุหัมมัด อัลฟะฎอนีย์ (ดูวัน มีนาล) เชคมุหัมมัด บิน อิสมาอีล อัลดาวดี อัลฟะฎอนีย์ เชควันอะหฺมัด บิน มุหัมมัดเชน อัลฟะฎอนีย์ เชคอับดุลเราะหฺมาน บิน มุหัมมัดอาลี อัลฟะฎอนีย์ (โต๊ะโฆดัง) เป็นต้น ซึ่งสามารถพิจารณาได้จากผลงานทางวิชาการทั้งที่เป็นภาษาอาหรับและภาษามลายูที่เขียนด้วยอักษรญาวิหรือที่เรียกกันว่า “ กิตาบบญาวิ ”¹² ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วบรรดาปราชญ์เหล่านั้นจะเน้นทางด้านวิชาฟิสิกส์เป็นหลัก และบรรดาผลงานหรือตำรับตำราเหล่านั้นก็ยังเป็นที่ยอมรับของชาวอาหรับ ตุรกี และแอฟริกาเหนือพร้อมทั้งยกย่องบรรดาปราชญ์ปัตตานีที่ได้รับความเชื่อถือและไว้วางใจในการเป็นผู้สอนหนังสือในมัสยิดอัลหะรออม ณ นครมักกะฮ์ ในขณะนั้นอีกด้วย ทำให้ปัตตานีได้รับสมญานามว่าเป็น “ กระจกเงาของมักกะฮ์ ” (Cermin Makkah)¹³

ผู้ที่ริเริ่มในการแต่งหนังสือฟิสิกส์ในปัตตานีคนแรกคือเชคดาอุด บิน อับดุลลอฮ์ อัลฟะฎอนีย์ ท่านเกิดวันที่ 1 มุหรรอม ปี ฮ.ศ.1183 ตรงกับ วันที่ 7 พฤษภาคม ปี ค.ศ.1769 ณ ตำบล

¹² หมายถึง ตำราหรือหนังสือภาษาเขียนภาษามลายูที่ปราชญ์ปัตตานีในอดีตเขียนขึ้นด้วยอักษรญาวิ

¹³ ดู A. Malek ,1994 : 95

ปาเราะซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับตำบลดรือชะ ในปัตตานี และท่านเสียชีวิตที่เกาะอิฟในปี ฮ.ศ.1263 ตรงกับปี ค.ศ.1847 (Fathi, 2001 : 23) หนังสือฟิกฮ์ที่ท่านแต่งขึ้นเป็นเล่มแรกคือ “ بغية الطلاب ” (มุญะฮุด อัญญาตลาบ)⁴⁴ ท่านแต่งหนังสือเล่มนี้ในปี ฮ.ศ.1226 ตรงกับปี ค.ศ.1811 เป็นหนังสือฟิกฮ์ตาม แนวมัซฮับอัชชาฟีอี๋ หนังสือเล่มนี้ท่านแต่งต่อเนื่องจากหนังสือ “ سبيل المهتدين ” (สะบีล อัจลุมุส ตะดีน)⁴⁵ ของเชคมุหัมมัดอัรชาด บิน อับดุลลอฮ์ อัลบันญารีย์ (เสียชีวิตเมื่อปี ฮ.ศ.1227/ค.ศ. 1812) ซึ่งได้เรียบเรียงตามแบบฉบับของเชคนูรุดดีน อีรอนีรีย์ ในหนังสือ “ الصراط المستقيم ” (อัศศิรอตตุ อัจลุมุสตะกีม) หลังจากนั้นในปี ฮ.ศ.1242 ตรงกับปี ค.ศ.1827 ท่านได้แต่งหนังสืออีกเล่มหนึ่งคือ “ منية المصلي ” (มุญะฮุด อัจลุมุสคอลลี) แต่เชคคาอูด อัลพะฎอนีย์ ยังเห็นว่าหนังสือทั้งสองเล่มนี้ยังขาดเนื้อหาบางส่วนอีก ดังนั้นท่านจึงแต่งหนังสืออีกเล่มหนึ่งที่มีเนื้อหาสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น แต่ยังคงไว้ซึ่งรูปแบบการเรียบเรียงตามหนังสือฟิกฮ์ที่เป็นภาษาอาหรับแนวมัซฮับอัชชาฟีอี๋ หนังสือเล่มดังกล่าวคือ “ هداية المتعلم ” (ฮิดายะตุ อัจลุมุตะอัลลิม)⁴⁶ ท่านแต่งเสร็จสมบูรณ์ในปี ฮ.ศ. 1244 ตรงกับปี ค.ศ.1829 ถือได้ว่าเป็นหนังสือฟิกฮ์เล่มแรกของเชคคาอูด อัลพะฎอนีย์ที่มีเนื้อหาครบทุกบทของภูมิภาคนี้ และต่อมาในปี ฮ.ศ.1249 ตรงกับปี ค.ศ.1834 ท่านก็แต่งหนังสือ “ فتح المنان ” (ฟิฏฮุ อัจลุมันน่าน)⁴⁷ และในปี ฮ.ศ.1252 ตรงกับปีค.ศ.1837 ท่านก็ได้แต่งหนังสือมีชื่อว่า “ الجواهر السنية ” (อัฏญะวาฮิร อัศสะนียะฮ์)⁴⁸ แต่หนังสือของเชคคาอูด อัลพะฎอนีย์ที่โดดเด่นที่สุดคือ “ فروع المسائل ” (ฟุรูก อัจลุมะสาอิล)⁴⁹ เพราะเป็นหนังสือฟิกฮ์ที่ท่านแต่งขึ้นเป็นภาษาอาหรับตลอดทั้งเล่ม และตามแบบฉบับของท่านเอง กล่าวคือท่านใช้รูปแบบของการถาม-ตอบ ปัญหาที่เกี่ยวกับฟิกฮ์อย่างละเอียด จนได้รับการยอมรับจากอุละมาฮ์ชาวอาหรับในยุคนั้น ทั้งนี้ก็เพราะว่าท่านเองมิได้เป็นคนอาหรับมาแต่กำเนิดแต่สามารถแต่งหนังสือเป็นภาษาอาหรับได้อย่างสมบูรณ์ ท่านแต่งหนังสือเล่มนี้เสร็จสิ้นเมื่อปี ฮ.ศ.1257 ตรงกับปีค.ศ.1842 (Bin Abdullah, 1977:17) และหนังสือดังกล่าวนี้ก็นำมาใช้ในการเรียนการสอนมาจนถึงปัจจุบัน

ปราชญ์ปัตตานีท่านต่อมาที่แต่งหนังสือฟิกฮ์หลังจากเชคคาอูด อัลพะฎอนีย์คือเชคซัยนุลอาบีดีน บิน มุหัมมัด อัลพะฎอนีย์ หรือตุวัน มีนาถ ท่านเกิดที่ ตำบลดรือชะปัตตานี⁵⁰ ในปี ค.ศ.

⁴⁴ รูปที่ 4 ในภาคผนวก ข

⁴⁵ รูปที่ 5 ในภาคผนวก ข

⁴⁶ รูปที่ 6 ในภาคผนวก ข

⁴⁷ รูปที่ 7 ในภาคผนวก ข

⁴⁸ รูปที่ 8 ในภาคผนวก ข

⁴⁹ รูปที่ 9 ในภาคผนวก ข

⁵⁰ ปัจจุบันเป็นหมู่บ้านหนึ่งในอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี

1820 และได้เสียชีวิตในปีส.ศ.1332 ตรงกับปี ค.ศ.1913 หนังสือที่ท่านแต่งคือ “ كشف اللتام ” (กัซฟู อัลลิตาม)⁵¹ เป็นหนังสือฟิกฮ์อีกเล่มหนึ่งที่มีความสำคัญ ท่านแต่งหนังสือเล่มนี้ในปี ส.ศ.1307 ตรงกับปี ค.ศ.1889 (Fathi, 2001 : 67-70) หนังสือเล่มนี้มีสองภาคด้วยกันภาคแรกมีเนื้อหาเกี่ยวกับบทบัญญัติฟิกฮ์ทั่วไป และภาคที่สองจะมีเนื้อหาเฉพาะบทบัญญัติว่าด้วยกฎหมายมรดกอิสลาม

ปราชญ์ปัตตานีท่านต่อมาที่มีงานเขียนทางฟิกฮ์คือเชคมุหัมมัด บิน อิสมาอีล อัลดาวูดี อัลพะฎอนีย์ หรือ เชคนิมัด กือจิก⁵² ท่านเกิดเมื่อปี ส.ศ.1260 ตรงกับปี ค.ศ.1844 ณ ปูเลาของ รัฐลังกานู ประเทศมาเลเซียและเสียชีวิตในปีส.ศ.1333 ตรงกับปีค.ศ.1915 ณ นครมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย ท่านได้แต่งหนังสือฟิกฮ์ไว้หลายเล่มด้วยกัน เช่นในปี ส.ศ.1303 ตรงกับปี ค.ศ.1886 ท่านได้แต่งหนังสือฟิกฮ์มีชื่อ “ مطلع البدين ” (มัฎละอ์ อัลบัคร์รียน์)⁵³ และในปี ส.ศ.1312 ตรงกับปีค.ศ.1895 ท่านก็ได้แต่งหนังสือคือ “ وشاح الأفراح ” (วิชาหุ อัลอัฟรอหุ)⁵⁴ และในปี ส.ศ.1323 ตรงกับปี ค.ศ.1905 ท่านก็ได้แต่งหนังสือคือ “ سواطع البرق ” (สะวาฎอ์ อัลบรัฎ)⁵⁵ และในปี ส.ศ.1331 ตรงกับปี ค.ศ.1913 ท่านก็ได้เขียนหนังสืออีกเล่มหนึ่งซึ่งถือว่าเป็นหนังสือฟิกฮ์เรื่องสุดท้ายที่ท่านแต่งขึ้นนั่นคือ “ البحر الوافي ” (อัลบะหะรุ อัลวาฟีย์)⁵⁶

ปราชญ์ปัตตานีคนสำคัญถัดมาที่มีผลงานทางฟิกฮ์คือเชคอะหฺมัด บิน มุหัมมัดเชน อัลพะฎอนีย์ ท่านเกิดเมื่อปีส.ศ.1272 ตรงกับปีค.ศ.1856 ณ หมู่บ้านยามู’ ในปัตตานี และเสียชีวิตเมื่อปีส.ศ.1325 ตรงกับปีค.ศ.1908 ณ นครมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย เชคอะหฺมัด อัลพะฎอนีย์ ได้แต่งหนังสือฟิกฮ์ไว้หลายเล่มด้วยกันเช่น เล่มแรกคือ “ بهجه المبتدين ” (บะฮฺญะตุ อุลมุบตะดีน)⁵⁷ ท่านแต่งหนังสือเล่มนี้เมื่อปีส.ศ.1310 ตรงกับปีค.ศ.1892 หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวกับฟิกฮ์ อัลอับาดัตหรือบทบัญญัติว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอัลลอฮ์ มีความหนาประมาณ 63 หน้า เล่มที่สองคือ “ عنوان الفلاح ” (อุนวานุ อัลฟะลาหุ) ท่านแต่งหนังสือเล่มนี้เมื่อปีส.ศ.1319 ตรงกับปีค.ศ.1902 หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาแบ่งออกเป็นสามตอน ตอนแรกเป็นเนื้อหา

⁵¹ คุรุบที่ 10 ในภาคผนวก ข

⁵² เป็นปราชญ์ที่ผู้วิจัยนำงานเขียนของท่านมาทำการศึกษาวิจัยในวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ ดังนั้นผู้วิจัยจะกล่าวรายละเอียดเกี่ยวกับชีวประวัติและงานเขียนของท่านในบทที่ 3

⁵³ คุรุบที่ 11 ในภาคผนวก ข

⁵⁴ คุรุบที่ 12 ในภาคผนวก ข

⁵⁵ คุรุบที่ 13 ในภาคผนวก ข

⁵⁶ คุรุบที่ 14 ในภาคผนวก ข

⁵⁷ ปัจจุบันอยู่ในอำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี

⁵⁸ คุรุบที่ 15 ในภาคผนวก ข

เกี่ยวกับหลักความเชื่อ ตอนที่สองมีเนื้อหาเกี่ยวกับบทบัญญัติต่างๆของฟิกฮ์ และตอนที่สามมีเนื้อหาเกี่ยวกับตะเศววฟ หนังสือเล่มนี้มีความหนาประมาณ 85 หน้า และเล่มที่สุดท้ายซึ่งถือว่าเป็นงานเขียนที่โดดเด่นที่สุดของท่านคือหนังสือ “ الفتاوى الفطنية ” (อัลฟะตาวา อัลฟะฎอนียะฮ์)⁵⁹ ท่านแต่งหนังสือเล่มนี้เมื่อปีส.ศ.1324 ตรงกับปีค.ศ.1906 หนังสือเล่มนี้เป็นงานเขียนที่มีลักษณะเฉพาะของตัวเอง กล่าวคือท่านแต่งในลักษณะถามตอบ โดยที่คำถามต่าง ๆ นั้นมาจากบุคคลหลากหลายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งท่านจะระบุชื่อและที่อยู่ของผู้ถาม ตลอดจนวันเดือนปีที่ผู้ถามส่งคำถามมา และโดยส่วนใหญ่คำถามเหล่านั้นจะเป็นประเด็นปัญหาเกี่ยวกับฟิกฮ์ แต่ก็มีบ้างที่เกี่ยวกับหลักความเชื่อและตะเศววฟ (Fathi, 2001 : 55)⁶⁰

ปราชญ์ปัตตานีท่านต่อมาที่แต่งหนังสือฟิกฮ์คือเชคอัศครเราะหฺมาน บิน มุหัมมัดอาลี อัลฟะฎอนีย⁶¹ หรือ โต๊ะโฆดิง ซึ่งเป็นการตั้งฉายาให้ท่านในฐานะที่ท่านเป็นพ่อค้าคนหนึ่งที่มิโกดิงเก็บสินค้าหลายแห่งในเมืองปัตตานี ท่านเป็นปราชญ์อีกท่านหนึ่งที่ใช้ชีวิตร่วมสมัยกับเชคมุหัมมัด บิน อิสมาอีล อัคคาวิดียะและเชคอะหมัด บิน มุหัมมัดเชน อัลฟะฎอนีย ท่านเสียชีวิตในปี ส.ศ.1333 ตรงกับปี ค.ศ.1915 ณ นครมักกะฮ์ ท่านเป็นปราชญ์ปัตตานีที่มีฐานะค่อนข้างรวย ดังนั้นในสมัยของท่านการตีพิมพ์ตำราหรือหนังสือภาษามลายูโดยส่วนใหญ่แล้วท่านจะเป็นผู้ให้การสนับสนุนทางด้านงบประมาณ ซึ่งท่านถือว่าเป็นอีกทางหนึ่งในการเผยแพร่ความรู้ศาสนา และหนังสือฟิกฮ์ที่ท่านแต่งไว้คือ “ نور الأبصار ” (นูร อัลอับซอร)⁶² เป็นหนังสือที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับบทบัญญัติต่างๆของการละหมาด(Fathi,2001:287)

ปราชญ์ปัตตานีท่านสุดท้ายที่มีผลงานทางฟิกฮ์ในตอนปลายของยุคนี้ คือหะญิมุหัมมัดหุสซัยน์ บิน อัศดุละฎีฟ หรือ โต๊ะกะลาบอ ท่านเกิดที่หมู่บ้านกะลาบอ⁶³ ในปัตตานี ท่านเป็นที่รู้จักกันว่าเป็นปราชญ์ทางด้านวิชาฟิกฮ์อีกท่านหนึ่ง ในปี ส.ศ.1312 ตรงกับปี ค.ศ.1895 ท่านได้แต่งหนังสือ “ هداية السائل في بيان المسائل ” (ฮิดายะตุ อัลสาลิล ฟิ บะยานิ อัลมะสาลิล) เป็นหนังสือที่ท่านได้รวบรวมบทบัญญัติต่างๆที่เกี่ยวกับฟิกฮ์จากหนังสือมากกว่า 40 เล่ม และท่านก็ได้เสียชีวิตในปี ส.ศ.1367 ตรงกับปี ค.ศ.1948 (Fathi, 2001 : 102)

⁵⁹ ฎูบที่ 16 ในภาคผนวก ข

⁶⁰ คุรยละเอียดเพิ่มเติมในวิทยานิพนธ์หัวข้อ Peranan Ulama Fatani Dalam Bidang Dakwah Islamiyyah ของ คลวานะคาอะ หน้า 171

⁶¹ ไม่ปรากฏปีที่ท่านเกิด

⁶² ฎูบที่ 17 ในภาคผนวก ข

⁶³ ปัจจุบันคือบ้านกะลาพอ อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี

ดังนั้นในยุคนี้ถือว่าการศึกษาศึกษาฟิสิกส์ในปัตตานีได้มาถึงจุดสุดยอดแห่งการศึกษาในระบบ ปอเนาะ โดยใช้บรรดากิตาเบญวีที่กล่าวมาข้างต้นเป็นตำราในการเรียนการสอน ทำให้ชาวปัตตานี มีความภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่งนับตั้งแต่อดีตจนถึงทุกวันนี้ ทั้งนี้เพราะว่าบรรดาปราชญ์ปัตตานี เหล่านั้นสามารถผลิตตำราหรือหนังสือฟิสิกส์ที่มีความสำคัญมากมายขึ้นมาเอง ซึ่งส่งผลทำให้ การศึกษาศึกษาฟิสิกส์ในปัตตานีได้รับการตอบรับเป็นอย่างดีจากนักศึกษาทั้งในและต่างประเทศเช่น ประเทศศรีลังกา พม่า กัมพูชา เวียดนาม และฟิลิปปินส์ ตลอดจนในประเทศในแถบแหลมมลายูคือ มาเลเซีย อินโดนีเซีย และบรูไน ต่างก็เข้ามาศึกษาวิชาการอิสลามที่ปัตตานี และเมื่อสำเร็จ การศึกษาแล้วบรรดานักศึกษาเหล่านั้นก็นำเอาความรู้ที่เรียนมากลับไปถ่ายทอดให้แก่สังคมที่ตน อาศัยอยู่ อีกทั้งยังได้เผยแพร่ภาษามลายูอีกทางหนึ่งด้วยดังตัวอย่าง ในบางตำบลในประเทศพม่า และกัมพูชาได้ใช้ภาษามลายูในการอ่านกุฎบะฮฺละหมาดวันศุกร์เป็นต้น และยิ่งไปกว่านั้นในการ เรียนการสอนก็ยังใช้กิตาเบญวีที่แต่งโดยบรรดาปราชญ์ปัตตานีอีกด้วย (A.Malek , 1994 : 95)

แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาศึกษาฟิสิกส์ในยุคนี้ก็ยังคงจำกัดเฉพาะการศึกษาศึกษาฟิสิกส์ตาม แนวмышัษบอชชาฟิอีย์เท่านั้น ซึ่งสามารถพิจารณาได้จากหนังสือทั้งหมดที่ได้กล่าวข้างต้น ผู้แต่งก็ จะมีรูปແေးແေးเดียวกันในการแปลและเรียบเรียงจากหนังสือฟิสิกส์ที่เป็นภาษาอาหรับ ในยุคนี้ยังไม่ ปรากฏความหลากหลายของการยึดถือทัศนะของмышัษบอชชาฟิอีย์ที่นอกเหนือจากмышัษบอชชาฟิอีย์

ยุคที่สี่ของฟิสิกส์ในปัตตานี(ยุคแห่งความหลากหลาย)

ยุคนี้เริ่มต้นขึ้นในต้นศตวรรษที่ 20 มาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งถือได้ว่าเป็นวิวัฒนาการของ วิชาฟิสิกส์ได้มาถึงยุคแห่งความหลากหลาย โด๊ะครู⁶⁴ หรือนักวิชาการอิสลามบางคนได้แสดง ทัศนะที่แตกต่างออกมานำเสนอต่อสาธารณชน ทำให้ปรากฏการณ์แห่งการศึกษาค้นคว้าและการ พยายามถึงความถูกต้องของแหล่งที่มาของแต่ละทัศนะ ซึ่งสภาพการณ์ดังกล่าวมีความสอดคล้องกับ สภาพการศึกษาและแต่งหนังสือในยุคแห่งการฟื้นฟูวิชาการอิสลาม

โด๊ะครูท่านแรกที่มีงานเขียนทางฟิสิกส์ในยุคนี้คือหัจญีอะหมัด บิน อับดุลวะฮฺฮาบ อัด ปอซันนีฮ์หรือ โด๊ะครูดูวอ⁶⁵ ท่านเกิดเมื่อปี ฮ.ศ.1320 ตรงกับปี ค.ศ.1902 ที่รัฐเคดาห์ ประเทศมาเลเซีย ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่าในขณะที่บิดาและมารดาของท่านคือหัจญีอับดุลวะฮฺฮาบ บิน อิสมาอิล

⁶⁴ โด๊ะครูหรือ โด๊ะครู เป็นคำนำหน้าที่ใช้เรียกผู้ที่ทำการสอนศาสนาในปอเนาะหรือดามมัสซิดทั่วไป

⁶⁵ โด๊ะครูดูวอ แปลว่า โด๊ะครูเฒ่า ที่เรียกอย่างนี้ก็เพราะว่าท่านมีอายุที่ยืนยาวเกือบหนึ่งศตวรรษ กล่าวคือท่านเสียชีวิตใน ขณะที่มีอายุ 94 ปี

และหัจญะฮ์อะมีนนะฮ์ บินดี มูซา เดินทางกลับจากนครมักกะฮ์ โดยทางเรือซึ่งขณะนั้นมารดาของท่านกำลังตั้งครรรภ์ จนกระทั่งมาถึงรัฐเคดาห์บรรดามิตรสหายของบิดาของท่านก็ได้ร้องขอให้พักอาศัยที่รัฐเคดาห์นี้ก่อนจนกว่าหัจญะฮ์อะมีนนะฮ์จะคลอดบุตรแล้วค่อยเดินทางกลับปัตตานี ท่านทั้งสองตอบรับข้อร้องขอดังกล่าว ทำให้หัจญะฮ์อะหมัด อัลลอฮ์ชันนีย์ถือกำเนิดที่รัฐเคดาห์ บิดาของท่านเดิมที่เป็นคนตำบลลอล อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี ในขณะที่มารดาของท่านเป็นคนตำบลหนองจิก อำเภอนงจิก จังหวัดปัตตานี แต่ทั้งสองคนได้ตัดสินใจอาศัยอยู่ที่หนองจิก ดังนั้นหัจญะฮ์อะหมัด อัลลอฮ์ชันนีย์จึงเติบโตที่ตำบลหนองจิก ต่อมาในปีค.ศ.1917 บิดาของท่านก็ได้ส่งหัจญะฮ์อะหมัด อัลลอฮ์ชันนีย์ไปศึกษากับหัจญะฮ์อับดุลเราะซิด โตะครูปอเนาะบานา ก่อนที่จะเดินทางไปศึกษาต่อ ณ นครมักกะฮ์ในปี ฮ.ศ.1341 ตรงกับปีค.ศ.1922 จนกระทั่งระยะเวลาได้ผ่านไป 13 ปี ท่านก็เดินทางกลับยังมาตุภูมิในฐานะอาลิมหรือโตะครูที่เต็มเปี่ยมไปด้วยวิชาการอิสลาม สังคมมุสลิมในปัตตานีในขณะนั้นก็ได้ให้ความสำคัญและเคารพนับถือโตะครูเป็นอย่างมากเฉกเช่นท่านหัจญะฮ์อะหมัด อัลลอฮ์ชันนีย์ หลังจากที่ท่านได้สมรสมีครอบครัว ท่านก็ได้ไปอาศัยอยู่ที่หมู่บ้านปอชัน ตำบลปรีกี อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี ในปี ฮ.ศ.1354 ตรงกับปีค.ศ.1935 หลังจากนั้นชาวบ้านปอชันก็ได้เห็นถึงความสำคัญของโตะครูจึงได้ช่วยกันสร้างปอเนาะขึ้นมาเพื่อให้ท่านได้เปิดทำการสอนหนังสือ ระยะเวลาผ่านไปไม่นานบรรดาศักดิ์ศรัทธของท่านเพิ่มขึ้นตามลำดับ ทำให้ปอเนาะของท่านเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในปีฮ.ศ.1356 ตรงกับปีค.ศ.1937 และได้มีการตั้งชื่อปอเนาะว่ามัดเราะซะฮ์ อัลมัศละหะฮ์ อัลอิสลามียะฮ์ (مدرسة المصلحة الاسلامية) ในปีฮ.ศ.1359 ตรงกับปีค.ศ.1940 ท่านได้เสียชีวิตลงในปีค.ศ.1996 หนังสือพิภสุที่ท่านแต่งขึ้นมีสองเล่มด้วยกัน เล่มแรกคือ “طريق المسلك في جواب سئوال ما يحال الهلاك اليه” (ฎะรีฎุ อัลมัศลัก ฟิ ญะวาบิ สุอาล มายูฮาตุ อะลัฮ์ฮิ อัลฮะฮาก อัลฮ์ฮิ)⁶⁶ ท่านได้แต่งหนังสือเล่มนี้เมื่อปีฮ.ศ.1376 ตรงกับปีค.ศ.1956 และอีกเล่มหนึ่งคือ “خلاصة المرضية” (เคาะลาซะฮ์ อัลมัรฎียะฮ์)⁶⁷ ท่านแต่งหนังสือเล่มนี้เมื่อปีฮ.ศ.1389 ตรงกับปี ค.ศ.1969 หนังสือเล่มแรกท่านได้เขียนเกี่ยวกับการเชือดสัตว์ในกฎหมายอิสลาม ซึ่งชี้แจงถึงปัญหาว่าด้วยไก่ที่ถูกเชือดหลังจากที่ถูกรดชนว่าเป็นที่อนุมัติรับประทานได้หรือไม่ หนังสือเล่มนี้เริ่มด้วยการเขียนในภาษาอาหรับในหน้าที่ 2 ถึงหน้าที่ 4 และแปลเป็นภาษามลายูในหน้าที่ 4 ถึงหน้าที่ 8 ส่วนในหน้า 9 ถึงหน้าสุดท้าย มีเนื้อหาเกี่ยวกับความประเสริฐของความรู้ศาสนา สิ่งที่เป็นสุนัตหรือมันดุบในการละหมาด และสิ่งที่ทำให้การละหมาดนั้นเป็นโมฆะ ส่วนเล่มที่สองท่านเขียนเพื่อชี้แจงถึงจุดยืนของท่านในประเด็นปัญหาเกี่ยวกับการทำบุญัจงาน

⁶⁶ ฎุรปที่ 18 ในภาคผนวก ข

⁶⁷ ฎุรปที่ 19 ในภาคผนวก ข

เถียงเนื่องจากคนตาย ซึ่งท่านมีทัศนะว่าการปฏิบัติในประเด็นดังกล่าวเป็นที่อนุมัติโดยที่ท่านอ้างว่าท่านได้ยึดตามอุละมาอ์รุ่นก่อน และถูกศิษย์ที่สืบทอดเจตนารมณ์ของท่านที่เป็นที่รู้จักก็คือหัจญีอับดุลกอดิร วาเงาะ โต๊ะครูปอเนาะสะกัม อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี และหัจญีอับดุลสลสุ สาเราะ โต๊ะครูปอเนาะบือเนมาแค อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี (Fathi, 2001 : 251)

โต๊ะครูคนต่อมาที่มีผลงานทางฟิกฮ์ในยุคนี้คือหัจญีอับดุลสลสุ บิน มุหัมมัดศอลิหฺ หรือ บาบอ⁶⁸ อับดุลสลสุ บือเนกือบง ท่านเกิดในปี ฮ.ศ.1331 ตรงกับปี ค.ศ.1912 ที่หมู่บ้านบือเนกือบง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี ท่านได้เริ่มการศึกษาของท่านจากผู้เป็นบิดาของท่านเอง ท่านสามารถอ่านอัลกุรอานเอง ได้ทั้งสามสิบญุส ในขณะที่มีอายุแค่เจ็ดขวบ เมื่อท่านเติบโตขึ้นบิดาของท่านก็ได้ส่งท่านไปศึกษาที่ปอเนาะบือมิง⁶⁹ กับโต๊ะครูชื่อหัจญีวันอะหฺมัด บิน วันอิคริส หรือ โต๊ะบือมิง ต่อมาในปี ฮ.ศ.1353 ตรงกับปีค.ศ.1934 ท่านก็ได้เดินทางไปศึกษาต่อ ณ นครมักกะฮฺ ท่านได้ใช้ชีวิตในการศึกษาที่มักกะฮฺเป็นระยะเวลาจนถึง 22 ปีท่านก็ตัดสินใจเดินทางกลับสู่มาตุภูมิในปี ฮ.ศ.1375 ตรงกับปีค.ศ.1956 ในปีเดียวกันนี้เองปอเนาะบือเนกือบงก็เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย โดยมีโต๊ะครูที่มีความเชี่ยวชาญทางด้านฟิกฮ์อีกท่านหนึ่ง และท่านได้ตั้งชื่อปอเนาะนี้เป็นการว่าคารุล อามาน (كار الامان) ในยุคเดียวกันนี้ยังมีปอเนาะอื่นที่มีชื่อเสียงอีกหลายแห่งด้วยกันดังนี้

1. ปอเนาะบือมิง ของ โต๊ะครูหัจญีวันอะหฺมัด บิน วันอิคริส
2. ปอเนาะเมะโง ของ โต๊ะครูหัจญีหะสัน บิน มุหัมมัดอามิน
3. ปอเนาะปอซัน ของ โต๊ะครูหัจญีอะหฺมัด บิน อับดุลวะฮฺฮาบ อัลปอซันนีย
4. ปอเนาะดาลอ ของ โต๊ะครูหัจญีอับดุลเราะหฺมาน บิน มุหัมมัดอิรซัด
5. ปอเนาะสะมะลา ของ โต๊ะครูหัจญีวันอิสมาอิล เป็นต้น

بابออับดุลสลสุ บือเนกือบง ได้เสียชีวิตเมื่อวันที่ 26 เมษายน ฮ.ศ.1411 ตรง กับวันที่ 10 พฤษภาคม ปีค.ศ.1991 ผลงานทางฟิกฮ์ที่โดดเด่นของท่านมีสองเล่มด้วยกันเล่มแรกคือ “ الكواكب النيرات في رد أهل البدع والعاتات ” (อัลกะวาภิบ อันนัยซีรือด ฟิ รือคคิ ชะฮฺลิล อัลลาติอิวัล อาค้อาด)⁷⁰ ท่านได้เขียนหนังสือเล่มนี้เสร็จในปี ฮ.ศ.1380 ตรงกับปีค.ศ.1960 หนังสือเล่มนี้ถือว่าท่านบาบออับดุลสลสุ บือเนกือบง เป็นผู้เปิคมิติใหม่ของการแต่งหนังสือในปัตตานี ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่าหนังสือเล่มดังกล่าวมีเนื้อหาที่แตกต่างจากหนังสือเคาะลาเศาะฮฺ อัลมัรฎียะฮฺ ของ หัจญีอะหฺมัด อัลปอซันนียอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือบาบออับดุลสลสุ บือเนกือบง ได้เขียนต่อต้าน

⁶⁸ เป็นตำแหน่งที่ประชาชนทั่วไปเรียก โต๊ะครูเพื่อเป็นการให้เกียรติ

⁶⁹ ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นบ้านภูมิ อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี

⁷⁰ คุรุบที่ 20 ในภาคผนวก ข

เกี่ยวกับการกระทำที่เป็นบิดอะฮ์และครุอฟาต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นปัญหาเกี่ยวกับการทำบุญจัดงานเลี้ยงเนื่องจากคนตายพร้อมกับมีการร่วมกันอ่านสุเราะฮ์อัลอิคลาสให้แก่คนตายนั้น ท่านมีทัศนะว่าการกระทำในเรื่องดังกล่าวนี้เป็นบิดอะฮ์ที่ต้องห้าม (بدعة محرمة) และถ้าหากว่าผู้ตายนั้นมีหนีสินหรือมีทายาทที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะด้วยแล้วการจัดเลี้ยงในลักษณะดังกล่าวถือว่าเป็นสิ่งที่ต้องห้ามหรือหะรอมอย่างชัดเจน (Fahti, 2001:223) ซึ่งทัศนะดังกล่าวก็สอดคล้องกับทัศนะของมัชฮับหะนะฟี มัลิกีย์ หัมบะลี และอิมามอัชชาฟีอี้อีกด้วย โดยยืนยันว่าทัศนะของอัชชาฟีอี้อี้ได้ถูกกล่าวไว้ในหนังสือคุหุฟะตุ อัลมูหาจญ์ ของอิมามอิบนุหะญัร อัลฮัยตะมีย์⁷¹

ความขัดแย้งของทั้งสองทัศนะเริ่มเด่นชัดมากขึ้นหลังจากที่บาบออับลลอส บือแนกียองได้แต่งหนังสือดังกล่าวในปีเดียวกัน และได้มีโต๊ะครูบางคนสนับสนุนทัศนะดังกล่าวนี้เช่น หัจญีอับดุลวะฮาบ คาโต๊ะ (มุมีล่านาอยู่ที่มาคอรูซอ อำเภอมือง จังหวัดยะลา) หัจญีหุสซัยน์ (มุมีล่านาอยู่ที่อุมบู อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี) หัจญีมุหัมมัด อามีน (มุมีล่านาอยู่ที่ปูยอ อำเภอมือง จังหวัดปัตตานี) และหัจญีอับดุลเราะหฺมาน บิน อับดุลละฎีฟ (มุมีล่านาอยู่ที่ บราวอ อำเภอมือง จังหวัดปัตตานี) ในขณะที่มีฝ่ายคัดค้านนำโดยหัจญีอะหมัด อัลปอซันนีย์ หัจญีอิคร์ส บิน หัจญีอาลี (บาบอเยะ ดุง อำเภอนองจิก จังหวัดปัตตานี) และคนอื่นๆอีกมากมายถือได้ว่าเป็นทัศนะของผู้รู้ส่วนใหญ่ ซึ่งมีทัศนะว่าการจัดเลี้ยงในลักษณะดังกล่าวนี้มิได้เป็นสิ่งที่ต้องห้ามหรือบิดอะฮ์แต่อย่างใด เพียงแต่ถ้ามีการจัดเลี้ยงที่ไม่มีการตั้งเจตนาเพื่อมอบความดีให้แก่ผู้ตายในขณะที่ศพผู้ตายยังอยู่ในบ้านนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจหรือ มักรูฮ์เท่านั้นเอง แต่อย่างไรก็ตามก็ไม่สนับสนุนให้มีการจัดงานเลี้ยงถ้าหากว่าผู้ตายมีหนีสินหรือมีทายาทที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะ ทัศนะนี้สอดคล้องกับทัศนะของอุละมาอ์รุ่นหลังที่สังกัดมัชฮับอัชชาฟีอี้อี้ ความขัดแย้งครั้งนี้ถือได้ว่าไม่เคยปรากฏขึ้นมาก่อนในประวัติศาสตร์ปัตตานี ทำให้แต่ละฝ่ายต่างก็ตื่นตัวในการค้นหาหลักฐานเพื่อนำมาหักล้างกัน ในขณะที่ทัศนะของบาบออับลลอส บือแนกียอง อ้างหลักฐานจากหะดิษบทหนึ่งรายงานโดยท่านญะรียร์ อิบนุ อับดุลลอส อัลบะญะดีย์⁷² กล่าวว่า

“ كنا نعد الاجتماع الى أهل الميت وصنعة الطعام بعد دفنه من النياحة ”

⁷¹ คู่อัจริงและประวัติของท่านในหน้า 139 ของวิทยานิพนธ์นี้

⁷² ชื่อเต็มของท่านคือ ญะรียร์ อิบนุ อับดุลลอส อิบนุ ญะบิร เป็นเศาะหาบะฮ์ท่านหนึ่งที่เข้ารับอิสลามก่อนปีที่สิบของการศักราช เป็นผู้มีรูปงาม และสูงโปร่ง และท่านเป็นซุตที่ท่านอาลีส่งไปเจรจากับท่านมูอาวิยะฮ์ ท่านเสียชีวิตเมื่อปีค.ศ. 51 (คู่อัจริงเล่ม 1 หน้า 581 หมายเลข 1139)

ความว่า “ พวกเราถือว่ารวมตัวกันบนบ้านของญาติผู้ตายและมีการเลี้ยงอาหารหลังจากที่ได้ฝังศพเรียบร้อยแล้วนั้น เป็นส่วนหนึ่งของนียาหะฮุ ”⁷³

จากหะดีษข้างต้นตามที่คณะแรกถือว่าการรวมตัวและเลี้ยงอาหารที่บ้านคนตายเป็นนียาหะฮุ⁷⁴ และนียาหะฮุนั้นเป็นสิ่งที่ต้องห้าม

ส่วนทัศนะที่สองอ้างหลักฐานจากหะดีษสองบทด้วยกันคือ หะดีษบทแรกเป็นหะดีษเดียวกันกับทัศนะแรก แต่มีการตีความที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ในประโยคสุดท้ายของหะดีษที่กล่าวไว้ว่า “ من النباحة ” นั้น หมายความว่า เป็นสาเหตุหนึ่งที่จะทำให้เกิดนียาหะฮุ กล่าวคือการรวมตัวและเลี้ยงอาหารที่บ้านผู้ตายนั้นบางครั้งอาจจะมิได้ทำให้เป็นนียาหะฮุก็ได้ จึงไม่อาจถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ต้องห้ามแต่อย่างใด และถ้าหากว่าเป็นนียาหะฮุจริงแน่นอนว่าอุละมาอ์จะต้องถือว่าหะรอม เพราะไม่มีนียาหะฮุที่เป็นมักรูฮฺ แต่ตามรายละเอียดในหนังสืออิอานะฮฺ อัฏฏออิบีนของเชคอัคคุมยาญี๊ เขียนไว้ว่า เป็นแค่สิ่งที่น่ารังเกียจหรือมักรูฮฺเท่านั้น สำหรับอีกหะดีษหนึ่งเป็นหะดีษที่รายงานโดยอาศิม อิบน์ กุลยิบ ได้รับความรายงานจากบิดาของท่านว่า

" أن رجلا من الأنصار أخبره قال خرجنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في جنازة فلما رجعنا لقينا داعي امرأة من قريش فقال يا رسول الله ان فلانة تدعوك و من معك الى الطعام فانصرف فانصرفنا معه فجلسنا مجالس الغلمان من أباثهم بين أيديهم ثم جيء بالطعام فوضع رسول الله صلى الله عليه وسلم يده ووضع القوم أيديهم فقطن له القوم وهو يلوك لقمته "

ความว่า มีชายชาวอันศอรคนหนึ่งได้บอกกล่าวแก่ท่านว่า พวกเราและท่านเราะฮูล (คือลัลลอลฮุอะลียะฮ์ลัลลัม) ได้ออกไปส่งศพของผู้หนึ่งที่สุสาน และในตอนกลับพวกเราก็กพบกับตัวแทนของหญิงชาวกุร็อยซคนหนึ่งกล่าวว่า โอ้ท่านเราะฮูลลอลฮุ สตรีนางหนึ่งเรียนเชิญท่านและผู้ติดตามท่านไปร่วมรับประทานอาหารที่บ้านนางด้วย ท่านเราะฮูลก็ได้ตามเขาไป พวกเราก็ตามไปด้วย เมื่อไปถึงพวกเราก็นั่งพร้อมกับบรรดาเด็กๆและผู้ใหญ่ หลังจากนั้นก็ได้มีการนำสำหรับอาหาร ท่านเราะฮูล(คือลัลลอลฮุอะลียะฮ์ลัลลัม)และเสาะหะฮุท่านอื่นๆก็เริ่มรับประทานอาหารนั้น⁷⁵

⁷³ บันทึกลงโดยอิมามอะหมัดในมุญัลด หน้า 524 หมายเลข 6905 และเชคอัลบานียี (al-Albani) กล่าวว่า เป็นหะดีษที่มีสายรายงานที่เศาะฮิหฺ (ดู al-Albani, 1992 : 210)

⁷⁴ คือพฤติกรรมที่แสดงออกถึงความโสโครกเสร้านเสียใจ

⁷⁵ บันทึกลงโดยอะบูดาวูด หมายเลข 2850 และเชคอัลบานียีก็กล่าวว่าเป็นหะดีษเศาะฮิหฺ (ดู เว็บไซต์ ของเชคอัลวี๊ อัสสั๊ก ก้อฟ, สืบค้นได้จาก www.dorar.net [20 /4/2547])

เมื่อพิจารณาจากทั้งสองหะดีษนี้ ทักษะที่สองจึงมีความเห็นว่ามีความขัดแย้งกันในขณะที่หะดีษที่สองนั้นเป็นหะดีษที่เศาะฮิหฺ และจากเนื้อหาของหะดีษที่สองนี้ก็สามารถเข้าใจได้ว่าการรวมตัวและเลี้ยงอาหารที่บ้านผู้ตายนั้นเป็นสิ่งที่กระทำได้แต่มีเงื่อนไขว่าต้องเป็นการเลี้ยงหลังจากที่ทำการฝังศพเรียบร้อยแล้ว มิฉะนั้นแล้วก็จะกลายเป็นสิ่งที่มักรูสุถ้าหากมีการเลี้ยงอาหารในขณะที่ศพยังอยู่ในบ้าน ในขณะที่ทักษะแรกมีความเห็นว่าทั้งสองหะดีษมิได้มีความขัดแย้งกันเลย ทั้งนี้ก็เพราะว่าในหะดีษที่สองนั้นได้กล่าวถึงสตรีนางหนึ่งที่เชิญท่านนบี (ศ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม) และเศาะหะบะฮฺท่านนั้น มิได้เป็นเครือญาติกับผู้ตาย แต่นางเป็นเพื่อนบ้านที่มีความสมัครใจที่จะเลี้ยงอาหารให้แก่แขกที่มาเยี่ยมเยียนเท่านั้น ดังนั้นก็ไม่ถือว่าเป็นนิยาหะฮฺแต่อย่างใด

ต่อมาบาบอฮับดุลลอฮฺ บือแนกือบง ได้แต่งหนังสือฟิกฮฺเล่มที่สองคือ “ كشف الأبرار الأسرار في تعليق مناسك الأبرار ” (กัซฟู อัลอัศรียอร์ ฟิ ตะฮฺลึก มะนาสิก อัลอับรียอร์) เป็นหนังสือที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการประกอบพิธีหัจญ์ เริ่มต้นตั้งแต่การเตรียมตัวการเดินทางจนถึงการไปเยี่ยมเยียนมัสยิดท่านนบี (ศ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม) ท่านได้เขียนหนังสือเล่มนี้ในปี ฮ.ศ.1390 ตรงกับปีค.ศ.1970

โต๊ะครูท่านต่อมาที่เขียนหนังสือฟิกฮฺคือหัจญีอับดุลกอดีร์ บิน หัจญีวาเงาะฮฺ หรือเ็นที่รู้จักในนามอาเยาะฮฺเศาะกัม ท่านเกิดในปีฮ.ศ.1340 ตรงกับปีค.ศ.1921 หนังสือที่ท่านแต่งขึ้นคือ “ جر مين سولوهن ” (จีร์มิน สุลุฮฺฮัน)⁷⁶ เป็นหนังสือที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเชือดสัตว์ โดยเฉพาะสัตว์ที่ประสบอุบัติเหตุเช่น ไก่ที่ถูกรถชนแล้วนำมาเชือดในขณะที่ยังที่ชีวิตอยู่นั้น ท่านมีความเห็นว่าไม่อนุมัติให้รับประทานได้ เนื่องจากว่าถึงแม้จะไม่เชือดไก่ตัวนั้นมันก็จะต้องตายอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นการเชือดจึงไม่มีผลแต่อย่างใด แต่ทักษะดังกล่าวนี้ไปขัดแย้งกับทักษะของหัจญีหะสัน บิน มุหัมมัดฮามีน หรือหัจญีหะสัน เมาะ โง (1896-1969) ท่านเป็น โต๊ะครูอีกท่านหนึ่งที่มีความเชี่ยวชาญทางฟิกฮฺ ท่านมีความเห็นว่าต้องพิจารณาที่ไก่ว่าหลังจากที่ทำการเชือดแล้วยังคืบอีกหรือไม่หรือมีเลือดกระเซ็นออกมาหรือไม่ ถ้ามีลักษณะตามเงื่อนไขอย่างหนึ่งทีกล่าวมานี้ก็ถือว่าอนุมัติให้รับประทานได้ แต่ถ้าขาดเงื่อนไขทั้งสองนี้ก็ถือว่าไม่อนุมัติให้รับประทานได้ ท่านเขียนหนังสือเล่มนี้ในปี ฮ.ศ.1377 ตรงกับปีค.ศ.1957 และท่านได้เสียชีวิตเมื่อปี ฮ.ศ.1411 ตรงกับปีค.ศ.1991

โต๊ะครูท่านต่อมาที่มีผลงานทางฟิกฮฺคือหัจญีอิครีฟ บิน หัจญีอาลี หรือบาบอเยาะ คอย ท่านเกิดเมื่อปีพ.ศ.2466 ตรงกับปีค.ศ.1922 และเสียชีวิตเมื่อปีพ.ศ.2538 ตรงกับปีค.ศ.1995 (อับดุลรอแม สุหลง , 2546 : 34, 69) หนังสือที่ท่านเขียนขึ้นคือ “ اين بيراف جوافن بع باكوس نرفد ”

⁷⁶ รูปที่ 21 ในภาคผนวก ข

سوالن یغ داغ حرفد مجلس اکام اسلام جغواد فطانی (นี่คือหลายๆคำตอบที่ดีจากประเด็นปัญหา
ที่มาจากคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี) ” ท่านได้รวบรวมคำตอบเกี่ยวกับประเด็น
ปัญหาทางฟิกฮ์ที่ได้รับจากคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี โดยเฉพาะในกรณีปัญหา
การจัดงานเลี้ยงที่บ้านคนตาย ท่านได้เขียนหนังสือเล่มนี้ในปี ส.ศ.1393 ตรงกับปี ค.ศ.1973

หลังจากที่บรรดาโต๊ะครูและนักวิชาการฟิกฮ์ได้เปิดมิติใหม่แห่งการศึกษาฟิกฮ์ โดยมี
การนำเอาทัศนะของมัซฮับอื่นนอกเหนือจากมัซฮับอักษาฟีอีย์มาใช้ในสังคมปัตตานีทำให้เกิด
กระแสออกมาทั้งฝ่ายที่ต่อต้านและฝ่ายที่สนับสนุน ซึ่ง ณ จุดนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่าผลดีจะมีมากกว่า
ผลเสีย ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่าธรรมชาติของฟิกฮ์แล้วเป็นศาสตร์ที่เปิดโอกาสให้มีการวินิจฉัย แสดง
ทัศนะและอ้างอิงถึงที่มาของหลักฐาน พร้อมกับมีการพิสูจน์หลักฐานว่าหลักฐานของทัศนะใดมี
น้ำหนักมากกว่า หลังจากนั้นก็จะยอมรับกับทัศนะที่มีน้ำหนักมากกว่า โดยไม่มีการยึดติดกับทัศนะ
เดิมที่มีน้ำหนักอ่อนกว่า ดังคำกล่าวของท่านอิมามอักษาฟีอีย์ที่ว่า

“ إذا صحَّ الحديث فهو مذهبي ”

หมายความว่า เมื่อไรพบเจอบรรทัดฐานที่เศาะฮีหฺ นั่นคือทัศนะของฉัน⁷⁸ นี่คือบรรทัดฐาน
ของอิมามอักษาฟีอีย์ในการยึดทัศนะหรือมัซฮับนั้น ท่านจะพิจารณาที่หลักฐานเป็นหลัก ถ้าเป็นหะ
ดีษที่เศาะฮีหฺ ในขณะที่ทัศนะของท่านมีหลักฐานที่น้ำหนักอ่อนกว่า ท่านก็จะทิ้งทัศนะดังกล่าว และ
มายึดอีกทัศนะหนึ่งที่มีน้ำหนักมากกว่า

ในปีพ.ศ.2528 ตรงกับปีค.ศ.1985 การศึกษาฟิกฮ์ของสังคมมุสลิมในปัตตานีได้มีการ
ตื่นตัวมากขึ้น โดยเฉพาะการยึดหลักฐานจากอัลกุรอานและหะดีษเป็นหลัก ทั้งนี้หลังจากที่
นักวิชาการอิสลามปัตตานีสามท่านได้สำเร็จการศึกษาในระดับคุณวุฒิตดจากประเทศซาอุดีอาร
เบียในระยะเวลาที่ต่อเนื่องกัน คือ ดร.อิสมาอีล ฮาลิ ดร.อิสมาอีลลุดฟี จะปะกียา และดร.อับดุล
ฮาลิม ไชชิง ผู้วิจัยจะขอกกล่าวถึงประวัติของแต่ละท่านพอสังเขปตามลำดับดังนี้ ท่านแรกคือ ดร.
อิสมาอีล ฮาลิ ท่านเกิดเมื่อปีพ.ศ.2493 ตรงกับปีค.ศ.1950 ณ บ้านชะกัง อำเภอเมือง จังหวัด
นราธิวาส ท่านเริ่มการศึกษาของท่านที่โรงเรียนอัสตัตริยะฮ์อัลอิสลามียะฮ์ นราธิวาส หลังจากนั้น
ท่านก็ได้ทุนการศึกษาไปศึกษาต่อ ณ มหาวิทยาลัยอิสลามแห่งนครมะดีนะฮ์ (Islamic UniverSity
of Madinah) ประเทศซาอุดีอาระเบีย ท่านได้เลือกศึกษาต่อในสองคณะในเวลาเดียวกันคือคณะ

⁷⁷ คุรุพที่ 22 ในภาคผนวก ข

⁷⁸ ดู มัจญ์มูอะฮ์ อีรเราะฮาลิฮ์ อัลมุญีรียะฮ์ ในบทความของอิมามฮาดี อิบน์ อับดุลกาฟีฮ์ อัศสุบกีฮ์ เล่มที่ 3 หน้า 98

นิติศาสตร์อิสลามและคณะกรรมการเผยแพร่และหลักการศาสนา และได้สำเร็จการศึกษาในปีพ.ศ.2520 ตรงกับปีค.ศ.1977 ด้วยผลคะแนนสอบได้เกียรตินิยมอันดับสองในคณะนิติศาสตร์อิสลาม และด้วยผลคะแนนที่ยอดเยี่ยมนี้นี้ ทางมหาวิทยาลัยจึงมอบทุนการศึกษาต่อในระดับมหาบัณฑิต และท่านก็ได้เลือกศึกษาในสาขาวิชากฎหมายอิสลาม และได้เขียนวิทยานิพนธ์เป็นภาษาอาหรับในหัวข้อ “ الملكية الخاصة ” (อัลมิลกียะฮฺ อัลคอศเศาะฮฺ) ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในกฎหมายอิสลาม และท่านสำเร็จการศึกษาในระดับมหาบัณฑิตนี้ในปีพ.ศ.2524 ตรงกับปีค.ศ.1981 และ ด้วยผลคะแนนที่ยอดเยี่ยมอีกครั้งหนึ่งทางมหาวิทยาลัยจึงมอบทุนการศึกษาต่อในระดับดุษฎีบัณฑิต ซึ่งท่านก็ได้เลือกศึกษาต่อในสาขาวิชาเดียวกันคือกฎหมายอิสลาม และได้เขียนวิทยานิพนธ์ในหัวข้อ “ الحقوق المتعلقة بالتركة ” (อัลฮุกุก อัลมุตะอัลลิเกาะฮฺ บิ อัลตะระริกะฮฺ) ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับภาวะผูกพันของกองมรดก และได้สำเร็จการศึกษาในระดับดุษฎีบัณฑิตนี้ในปีพ.ศ.2528 ตรงกับปีค.ศ.1985 หลังจากที่ท่านสำเร็จการศึกษาแล้วท่านก็ได้กลับมารับราชการตำแหน่งอาจารย์แผนกกฎหมายอิสลาม ภาควิชาอิสลามศึกษา วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี และปัจจุบันท่านก็ดำรงตำแหน่งทางวิชาการเป็นผู้ช่วยศาสตราจารย์ และทางด้านบริหารเป็นผู้กำนวยการวิทยาลัยอิสลามศึกษา ผลงานทางฟิสิกส์ของท่านนอกจากวิทยานิพนธ์ทั้งสองเล่มแล้ว ท่านยังได้เขียนหนังสือฟิสิกส์อีกหลายเล่มด้วยกันดังนี้ ในปีพ.ศ.2537 ตรงกับปีค.ศ.1994 ท่านได้เขียนหนังสือ “ กฎหมายอิสลาม ” ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของกฎหมายอิสลามและพิธีกรรมตามกฎหมายอิสลาม และต่อมาในปีพ.ศ.2538 ตรงกับปีค.ศ.1995 ท่านก็ได้เขียนหนังสือ “ กฎหมายครอบครัวอิสลาม ” ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการสมรส และการหย่าร้างในกฎหมายอิสลาม หลังจากนั้นในปีพ.ศ.2545 ตรงกับปีค.ศ.2002 ท่านก็ได้แปลและเรียบเรียงหนังสือ “ กฎหมายอิสลามเบื้องต้น ” ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของฟิสิกส์ แหล่งที่มาของฟิสิกส์ ลักษณะเฉพาะของฟิสิกส์ และมีข้อที่สำคัญของฟิสิกส์ หลังจากนั้นในปีพ.ศ.2546 ตรงกับปีค.ศ.2003 ท่านก็ได้เขียนหนังสือ “ กฎหมายมรดกและพิธีกรรมอิสลาม ” ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการแบ่งมรดกตามกฎหมายอิสลาม และท่านได้เขียนหนังสือดังกล่าวนี้เป็นภาษาไทย ซึ่งถือว่าเป็นการพัฒนาของการศึกษาฟิสิกส์อีกระดับหนึ่ง กล่าวคือเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ที่ไม่เข้าใจภาษามลายูได้เรียนรู้กฎหมายอิสลามอย่างลึกซึ้งและกว้างขวางยิ่งขึ้น⁷⁹

ท่านที่สองคือดร.อิสมาอีลลุตฟี จะปะกียา เกิดเมื่อปีพ.ศ.2493 ตรงกับปีค.ศ.1950 ฉ.นครมัทกะฮฺ ประเทศซาอุดีอาระเบีย ซึ่งในขณะนั้นหัจญ์อับดุลเราะหฺมาน บิน อับดุลละฎีฟ ผู้เป็นบิดา กำลังศึกษาวิชาการอิสลาม ฉ. มัสญิดอัลหะรอหม ในนครมัทกะฮฺ ฉ.นกระทั่งท่านมีอายุได้หก

⁷⁹ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 เมษายน 2547

ขวบ บิดาของท่านก็นำท่านกลับสู่มาตุภูมิในปีพ.ศ.2499 ตรงกับปีค.ศ.1956 โดยในลำดับแรกบิดาของท่านกลับมาฟื้นฟูปอเนาะป่าคังรู อำเภอยะหา จังหวัดยะลา และต่อมาก็ได้ย้ายมาเปิดปอเนาะขึ้นเองที่บ้านบราโฮ ตำบลปูลุค อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี และได้กลายสภาพมาเป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามในเวลาต่อมา โดยตั้งชื่อโรงเรียนบารุงอิสลามหรือ المدرسة الرحمانية ท่านได้รับการเลี้ยงดู และได้รับการถ่ายทอดวิชาความรู้จากผู้เป็นบิดาเป็นอย่างดี จนกระทั่งสามารถแต่งหนังสือชีวประวัติของท่านนบี (คือลิลลอลฮุอะลียะฮ์วะสัลลัม) เป็นภาษามลายูในขณะที่ท่านมีอายุแค่ 14 ปี ด้วยความที่เป็นเด็กที่เก่งและฉลาดท่านจึงได้รับทุนการศึกษาต่อในระดับปริญญาตรี ณ มหาวิทยาลัยอิสลามแห่งนครมะดีนะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย ในปีพ.ศ.2515 ตรงกับปีค.ศ.1972 และท่านได้เลือกเข้าศึกษาในคณะกรรมการเผยแพร่และหลักการศาสนา และได้สำเร็จการศึกษาในปีพ.ศ.2519 ตรงกับปีค.ศ.1977 และด้วยผลคะแนนยอดเยี่ยมทำให้ท่านได้รับทุนศึกษาต่อในระดับมหาบัณฑิตที่มหาวิทยาลัยอิมามมูหัมมัด อิบน์ สะอูด อัลอิสลามียะฮ์ (Islamic University of Imam Muhammad ibn Saud) ณ กรุงริยาด ประเทศซาอุดีอาระเบีย และท่านก็เลือกศึกษาในคณะนิติศาสตร์อิสลาม (ชะรีอะฮ์) สาขากฎหมายเปรียบเทียบ และท่านได้เขียนวิทยานิพนธ์เป็นภาษาอาหรับในหัวข้อเรื่อง “ اختلاف الدارين وأثره في الأحكام الجنائية ” (อิคติลาฟุ อัดดารีอัยน์ วะอะษะษะรุสุ ฟิ อะหุกาม อัลญะนาอียะฮ์) ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการบังคับใช้บทบัญญัติของกอลงโทยในคดีอาญาในประเทศที่เป็นมุสลิมและไม่เป็นมุสลิม และได้สำเร็จการศึกษาในระดับมหาบัณฑิตนี้ในปีพ.ศ.2524 ตรงกับปีค.ศ.1981 หลังจากนั้นท่านก็ได้ศึกษาต่อในระดับดุษฎีบัณฑิตอย่างต่อเนื่องที่มหาวิทยาลัยเดียวกันนี้ ท่านได้เขียนวิทยานิพนธ์ในหัวข้อ “ اختلاف الدارين وأثره في أحكام المعاملات والمناكحات ” (อิคติลาฟุ อัดดารีอัยน์ วะอะษะษะรุสุ ฟิ อะหุกาม อัลมุอามาลาต วัลมุนากาฮาต) ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการบังคับใช้กฎหมายครอบครัวอิสลามและกฎหมายที่เกี่ยวกับการทำนิติกรรมต่างๆ และท่านได้สำเร็จการศึกษาในปีพ.ศ.2529 ตรงกับปีค.ศ.1986 ด้วยผลคะแนนเกียรตินิยมอันดับหนึ่ง ต่อมาหลังจากที่ท่านได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิต ท่านก็กลับมารับใช้สังคมมุสลิมในภูมิภาคสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และนับว่าเป็นปรากฏการณ์ใหม่ในแวดวงวิชาการอิสลามที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนคือท่านได้ผลิตผลงานทางวิชาการมากมาย โดยเฉพาะทางด้านฟิกฮ์ ซึ่งเป็นฟิกฮ์ที่มีการพัฒนาขึ้นมาอีกในระดับหนึ่งจากตอนต้นของยุคที่สี่นี้ กล่าวคือท่านได้เปิดโลกทัศน์ในการศึกษาฟิกฮ์ให้กว้างขวางขึ้นและยึดหลักฐานที่มีน้ำหนักหรือที่เข้มแข็งเป็นหลัก ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของอิมามอัชชาฟีอีย์ที่กล่าวมาแล้วในช่วงต้น ผลงานทางฟิกฮ์ของท่านมีดังต่อไปนี้

1. ริสาละฮฺ อิดิลฟิฏริ วัล อฎุฮา (رسالة عيد الفطروالأضحى) ท่านเขียนในปีพ.ศ. 2533 ตรงกับปีค.ศ.1990 เป็นภาษามลายูซึ่งหนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะของการเฉลิมฉลองวันตรุษทั้งอิดิลฟิฏริและอิดิลอฎุฮา เริ่มตั้งแต่การกล่าวสรรเสริญต่อพระเจ้า การเตรียมตัวเพื่อทำการละหมาดอีกจนถึงเสร็จสิ้นการละหมาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานที่ละหมาดที่ท่านได้เขียนเชิญชวนให้มีการละหมาดอิดทั้งสองในสนามกว้างจากเดิมที่เคยมีการละหมาดในมัสญิด โดยที่ท่านอ้างว่าการละหมาดอิดทั้งสองในสนามนั้นมีหลักฐานที่เข้มแข็งว่าเป็นแบบอย่างจากท่านนบี (คือลัลลอสูอะลัฮฺวะสัลลัม) และเป็นทัศนะของอูละมาอ์ส่วนใหญ่คือมัซฮับหะนะฟี มาลิกีย์ หัมบะลี และอัชชาฟีอีย์บางส่วนการละหมาดอิดในลักษณะนี้ไม่เคยปรากฏขึ้นมาก่อนในประวัติศาสตร์ปัตตานี

2. ริสาละฮฺกียามุลลัยล (رسالة قيام الليل) ท่านเขียนในปีเดียวกัน เป็นภาษามลายูซึ่งหนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับรูปแบบของการละหมาดในตอนดึกเรียกว่าละหมาดตะหัจญุด

3. คะลิล อัลอิดุกาฟ ฟิล อัชริ อัลอะวาคิร มิน เราะมะฎอน (دليل الاعتكاف في العشر) (الأخر من رمضان) ท่านเขียนในปีเดียวกันกับเล่มแรก เป็นภาษามลายู หนังสือเล่มนี้ถือเป็นคู่มือในการอิดุกาฟ⁸⁰

4. อัลอุสเราะฮฺ อัลสะอีดะฮฺ (الأسرة السعيدة) ท่านเขียนในปีพ.ศ.2538 ตรงกับปีค.ศ. 1995 เป็นภาษามลายูเช่นกัน หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับกฎหมายครอบครัวอิสลามโดยจะเน้นในเรื่องหน้าที่ของผู้เป็นสามีและภรรยา

ในปัจจุบันท่านดำรงตำแหน่งเป็นอธิการวิทยาลัยอิสลามยะลาและรองประธานคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิสำนักงานจุฬาราชมนตรี⁸¹

ท่านที่สามคือดร.อับดุลฮาติม ไชชิง ท่านเกิดเมื่อปีพ.ศ. 2490 ณ ตำบลบันนังสาด อําเภอเมือง จังหวัดยะลา ท่านได้สำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาตรี สาขาวิชากฎหมายอิสลาม คณะนิติศาสตร์อิสลาม มหาวิทยาลัยอิสลามแห่งนครมะดีนะฮฺในปีพ.ศ.2520 ตรงกับปีค.ศ.1979 และต่อมาในปีพ.ศ.2525 ท่านสำเร็จการศึกษาในระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชากฎหมายอิสลาม มหาวิทยาลัยอุมมุลกุรอ (Ummul Qura University) ณ นครมักกะฮฺ และได้เขียนวิทยานิพนธ์ในหัวข้อ “ أحكام المرند ” (อะหฺกาม อัลมูรตัด) ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับบทบัญญัติต่างๆของผู้ที่เปลี่ยนศาสนา หลังจากนั้นท่านก็ได้รับทุนการศึกษาเพื่อศึกษาต่อในระดับดุษฎีบัณฑิตที่มหาวิทยาลัย

⁸⁰ คือการปลีกวิเวกจากความวุ่นวายในสังคมมาถักตัวอยู่ในมัสญิดเพื่อชวนชวนความโปรดปรานของอัลลอฮฺตามแบบอย่างของท่านนบีมุหัมมัด(คือลัลลอสูอะลัฮฺวะสัลลัม)

⁸¹ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 เมษายน 2547

เดียวกันและได้สำเร็จการศึกษาในปีพ.ศ. 2530 ตรงกับปีค.ศ. 1987 โดยท่านได้เขียนวิทยานิพนธ์ในหัวข้อ “تحقيق كتاب الديات من الحاوي الكبير” (ตะหุกิก กิตาบ อัลดิยาต มิน อัลหาวิ อัลกะบิร) ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการวิเคราะห์ตำราอัลหาวิ อัลกะบิร ในบทที่ว่าด้วยบทบาทบัญญัติของการจ่ายค่าสินไหมทดแทน หลังจากที่ท่านได้สำเร็จการศึกษาแล้ว ท่านก็ได้กลับมารับใช้สังคมมุสลิมที่บ้านเกิดของท่าน และในปีพ.ศ. 2532 ตรงกับปีค.ศ.1989 ท่านก็ได้เขียนหนังสือชื่อว่า “رسالة الحجاب” (ริสาละฮฺ อัลหิญาบ) หนังสือเล่มนี้ท่านเขียนเป็นภาษามลายู ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับบทบาทบัญญัติการคลุมศีรษะของสตรีมุสลิม ปัจจุบันท่านดำรงตำแหน่งคณบดีคณะอิสลามศึกษา วิทยาลัยอิสลามยะลา⁸²

สถานที่ศึกษาฟิถุฮฺในปัตตานีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ในยุคของเชคสะอิดซึ่งถือได้ว่าเป็นยุคแรกของการศึกษาวิชาฟิถุฮฺหรือกฎหมายอิสลาม โดยเฉพาะบทบัญญัติต่างๆที่มีความจำเป็นในการใช้ชีวิตประจำวัน กล่าวคือเชคสะอิดได้ถ่ายทอดและเผยแพร่วิชาความรู้ให้แก่ชาวบ้าน ได้รู้จักการปฏิบัติศาสนกิจ เช่นการละหมาด เพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้า ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตตามแนวทางของอิสลาม ดังนั้น การเรียนการสอนวิชาฟิถุฮฺจึงเป็นสิ่งสำคัญในการที่จะจัดระเบียบสังคมมุสลิมให้เดินไปตามแนวทางของอิสลาม เชคสะอิดจึงใช้สถานที่ปฏิบัติศาสนกิจหรือเรียกว่าบาไล⁸³ เป็นศูนย์การเรียนการสอน (หะสัน หมัดหมาน , 2001:16) ก่อนที่เชคสะอิดจะได้รับการแต่งตั้งเป็นคาโต๊ะศรีราชาพะกิสฺในปีค.ศ.1457 ต่อมาสถานที่การเรียนการสอนวิชาฟิถุฮฺก็ได้เปลี่ยนไปเป็นที่ราชวังซึ่งเจ้าเมืองปัตตานีคนแรกที่เข้ารับอิสลามนั้นได้มอบหน้าที่ให้แก่เชคสะอิดเพื่อทำการสอนกฎหมายอิสลามให้แก่บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง ตลอดจนประชาชนทั่วไปที่มีความสนใจเข้ามาศึกษากฎหมายอิสลามในราชวัง ทำให้ราชวังในยุคแรกของอิสลามใช้ว่าเป็นเฉพาะศูนย์กลางในการปกครองบ้านเมืองอย่างเดียว แต่ยังเป็นสถานที่เรียนการสอนกฎหมายอิสลามอีกด้วย ในขณะเดียวกันที่มัสยิดก็เป็นสถานที่ศึกษาฟิถุฮฺอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งหลังจากที่ได้มีการสร้างมัสยิดแห่งแรกอย่างเป็นทางการในประวัติศาสตร์ปัตตานีแล้ว เจ้าเมืองคนแรกและหลายๆคนต่อมาก็ได้ให้

⁸² สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2547

⁸³ บาไลหรือบาไลสะฮฺและเบียรา (Biara) หมายถึงสุเหร่าเป็นสถานที่ใช้ทำการละหมาดของชาวมุสลิมในอดีตซึ่งมีขนาดเล็กกว่ามัสยิด และบาไลที่ตั้งอยู่ในภาคเงาะจะใช้เป็นทั้งที่ละหมาดและสอนหนังสือ

ความสำคัญต่อบทบาทของมัซยิดเชื่อว่าสร้างขึ้นเพื่อเป็นสถานที่ประกอบศาสนากิจเพียงอย่างเดียว แต่ยังให้การสนับสนุนเพื่อเป็นแหล่งแห่งการเรียนรู้กฎหมายอิสลามและวิทยาการอื่นๆอีกด้วย

ต่อมาในปีค.ศ.1532 การศึกษาฟิกฮ์ก็ได้มีการพัฒนาเป็นระบบขึ้น จากการศึกษาที่มีการเรียนการสอนในราชวังและมัซยิด มาเป็นการศึกษาระบบปอเนาะ คำว่า “ ปอเนาะ ” มาจากคำในภาษาอาหรับว่า “ ฟุนดุค ” (فندق) ซึ่งมีความหมายว่าสถานที่พักแรมชั่วคราว (A.Malek, 1994 :92) กล่าวคือจะมีการสร้างเพียงเล็กๆรอบๆบริเวณบาไลหรือบ้าน โต๊ะครูสำหรับเป็นที่พักชั่วคราวของผู้ที่จะมาเรียนเรียกเป็นสำเนียงภาษามลายูปัตตานีว่า “ ปอเนาะ ” และปอเนาะในปัตตานีถือเป็นสถาบันการศึกษาวิชาการอิสลามของภาคองค์กรประชาชน โดยมีการร่วมมือระหว่างบุคคลสามฝ่ายด้วยกันคือ ฝ่ายโต๊ะครูหรือค้วนจูรู ผู้ซึ่งมีความรู้ความเชี่ยวชาญทางด้านกฎหมายอิสลามและสาขาอื่นๆจะมีหน้าที่สอนหนังสือ ฝ่ายชาวบ้านผู้เป็นเจ้าของพื้นที่จะมีหน้าที่ช่วยเหลือและให้การสนับสนุนในการจัดสรรสถานที่เพื่อสร้างปอเนาะ อีกทั้งยังช่วยสร้างบาไลและบ้านให้แก่โต๊ะครู ตลอดจนให้การดูแลและคุ้มครองโต๊ะครูอีกด้วย และสุดท้ายฝ่ายนักศึกษาที่จะมาศึกษาเล่าเรียนกับโต๊ะครูซึ่งจะได้รับการสนับสนุนจากผู้ปกครองของนักศึกษาแต่ละคนไม่ว่าจะเป็นการสร้างปอเนาะ ค่าอาหาร ค่าใช้จ่ายส่วนตัว และค่าใช้จ่ายอื่นๆ โดยที่โต๊ะครูจะไม่เรียกเก็บค่าใช้จ่ายใดๆทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะโต๊ะครูจะได้รับชะกาตหรือการบริจาคจากชาวบ้านอยู่แล้ว จึงเป็นการเพียงพอที่จะดำรงชีวิตและทำหน้าที่ในการสอนหนังสือ

รุ่ง แก้วแดง (2511 : 21) “ สถาบันศึกษาที่ใช้ศึกษาศาสนามีหลายประเภทเช่น ปอเนาะ มัซยิด บาไล และบ้านของผู้มีความรู้ทางศาสนา ในบรรดาสถานสอนศาสนาเหล่านี้ปอเนาะเป็นสถาบันการศึกษาที่ได้รับความนิยมจากประชาชนมากกว่าสถาบันการศึกษาอื่นๆ เนื่องจากมีการสอนที่ดีและสอนเป็นประจำมากกว่าสถานสอนศาสนาประเภทอื่นๆ ”

ปอเนาะแห่งแรกในประวัติศาสตร์ปัตตานีคือปอเนาะสะเนก โดยมีพะกิส วันมูซา บิน วันมูหัมมัดศอลิหุ เป็นผู้ก่อตั้งในช่วงต้นของศตวรรษที่ 16 (ประมาณปี ค.ศ.1532)

ต่อมาในช่วงต้นศตวรรษที่ 18 มีชาวอาหรับที่มาจากหัจญเราะเมาต์ ประเทศเยเมน มีชื่อว่า เชคอุษมาน เป็นตัวแทนส่งออกและตั้งสินค้าที่พำนักอยู่ในปัตตานี ท่านมีบุตรสามคน คนโตเป็นทวดของเชคดาอุด บิน อับดุลลอส อัลพะฎอนีย์ คนกลางเป็นทวดของเชคอะหมัด บิน มุหัมมัดเชน อัลพะฎอนีย์ และคนเล็กสุดเป็นบุคคลที่ก่อตั้งสถาบันการศึกษาปอเนาะที่กวาลอ บือเกาะฮุ (Kuala Bekah) ตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำปัตตานี และ ณ ปอเนาะแห่งนี้เองที่เชคดาอุด บิน อับดุลลอส อัลพะฎอนีย์ เริ่มต้นการศึกษาศาสนาอิสลามของท่านก่อนที่จะเดินทางไปศึกษาต่อ ณ นครมักกะฮุ ประเทศซาอุดีอาระเบีย (พริยศ ราฮิมมูลา , 2545 : 105)

ในช่วงต้นของศตวรรษที่ 19 การศึกษาฟิสิกส์ในปัตตานีก็ยังมีระบบปอเนาะอยู่เช่นเดิม ยิ่งกว่านั้นยังได้รับความนิยมจนกระทั่งจำนวนของปอเนาะเพิ่มมากขึ้น ซึ่งทำให้ปัตตานีกลายเป็น ศูนย์กลางการศึกษาฟิสิกส์และศาสตร์อิสลามอื่นๆของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และปอเนาะที่ โต๊ะครูมีความเชี่ยวชาญทางด้านฟิสิกส์มีดังนี้

1. ปอเนาะบือมิง มีโต๊ะครูชื่อหัจญ์วันอะหฺมัด บิน วันอิคริส ท่านเกิดเมื่อปีค.ศ.1874 และเสียชีวิตเมื่อปีค.ศ.1957 คำราหรือหนังสือที่ท่านใช้ในการเรียนการสอนคือ มุฆนี อัลมุหฺตาจ ของอัลเคาะฎิบ อัซซหฺรบี³⁴ ฟิถุ อัลวะสุฮาบ ของเชกษะกะเรีย อัลอันศอริ³⁵ และหนังสือหาซียะฮฺ อัลบาญูรียฺ ของเชคอิบรอฮีม อัลบาญูรียฺ³⁶ เป็นต้น

2. ปอเนาะเมาะโง มีโต๊ะครูชื่อหัจญ์หะสัน บิน มุหฺมัดอามีน ท่านเกิดเมื่อปีค.ศ.1896 และเสียชีวิตเมื่อปีค.ศ.1969 คำราหรือหนังสือที่ท่านใช้ในการเรียนการสอนคือ มุฆนี อัลมุหฺตาจ ฟิถุ อัลวะสุฮาบ และฟิถุ อัลมุคีน ของอิมามอัคฺลอะซิช อัลมุลย์บารียฺเป็นต้น³⁷

โต๊ะครูทั้งสองท่านนี้เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่ามีความเชี่ยวชาญทางด้านฟิสิกส์เป็นพิเศษ แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ทั้งสองท่านมีความสามารถพิเศษทางการสอนเพียงอย่างเดียว จึงมิได้ผลิตผลงานทางด้านฟิสิกส์ออกสู่สาธารณชนแต่อย่างใด นอกจากนี้ปอเนาะทั้งสองแห่งนี้แล้ว ยังมี ปอเนาะแห่งอื่นๆอีกมากมายที่มีการเรียนการสอนวิชาฟิสิกส์ แต่มิใช่เป็นวิชาที่ โต๊ะครูปอเนาะ เหล่านั้นมีความเชี่ยวชาญเท่าใดนัก แต่ถึงอย่างไรก็ตาม โต๊ะครูเหล่านั้นก็ยังมี ความสนใจในวิชาฟิสิกส์ บางคนก็ได้แต่งหนังสือฟิสิกส์ออกสู่สาธารณชนอีกด้วยดังเช่น ปอเนาะปอซัน ที่มีโต๊ะครูชื่อ หัจญ์อะหฺมัด บิน อัคฺลวะสุฮาบ อัลปอซันนียฺ ปอเนาะบือแนกืออง ที่มีโต๊ะครูชื่อหัจญ์อัคฺลอสฺ บิน มุหฺมัดศอลิหฺ และปอเนาะคูง ที่มีโต๊ะครูชื่อหัจญ์อิคริส บิน หัจญ์อาดี เป็นต้น³⁸

ปอเนาะในปัตตานีในยุคนี้ไม่อาจทราบจำนวนที่แน่นอนได้ จนกระทั่งในปีพ.ศ.2504 ตรงกับปีค.ศ.1961 กระทรวงศึกษาธิการ ได้ประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการ ปรับปรุงส่งเสริมปอเนาะบังคับให้ผู้ดำเนินกิจการปอเนาะมาจดทะเบียน ปากฎว่ามีปอเนาะมาขอ จดทะเบียนเป็นจำนวน 82 แห่ง และมีผู้มาขอจดทะเบียนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และต่อมาในปีพ.ศ.2509 ตรงกับปีค.ศ. 1966 มีมติคณะรัฐมนตรีกำหนดนโยบายให้แปรสภาพปอเนาะเป็นโรงเรียนราษฎร์ สอนศาสนาอิสลาม (ประกิจ ประจนปัจจนึก, 2516 : 70 , 116) หลังจากที่ได้รับอนุญาตได้เข้ามา

³⁴ คู่มือจริงและชีวประวัติของท่านพอสังเขปในหน้า 141 ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

³⁵ คู่มือจริงและชีวประวัติของท่านพอสังเขปในหน้า 78 ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

³⁶ คู่มือจริงและชีวประวัติของท่านพอสังเขปในหน้า 81 ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

³⁷ ดู Fathi, 2001 :161,198

³⁸ คำที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงมาแล้วในชุดที่ 4 ของฟิสิกส์

จัดระบบการศึกษาใหม่ด้วยการเพิ่มการเรียนวิชาสามัญเข้าไปในหลักสูตรอีกด้วย จากการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่นี้ทำให้การศึกษาในระบบเอกชนเดิมต้องมีการปรับตัวกันขนานใหญ่ การศึกษาพิศุที่ในตอนแรกใช้บาไลหรือบ้านโตะครูเป็นสถานที่ในการเรียนการสอนก็ต้องเปลี่ยนมาเป็นห้องเรียนสี่เหลี่ยมมีโตะเก้าอี้ซึ่งมีความแตกต่างกันเป็นอย่างมาก

ต่อมาในช่วงปลายของศตวรรษที่ 19 คือในปีพ.ศ.2532 ตรงกับปีค.ศ.1989 คณะรัฐมนตรีได้มีมติอนุมัติจัดตั้งวิทยาลัยอิสลามศึกษา มีฐานะเทียบเท่าคณะหนึ่งในมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี โดยมีผู้อำนวยการเป็นผู้บริหารสูงสุด และได้มีแบ่งการส่วนราชการออกเป็นสามส่วนด้วยกันคือ สำนักงานเลขานุการ ภาควิชาอิสลามศึกษา และสำนักงานวิชาการและบริการชุมชน สำหรับภาควิชาอิสลามศึกษาก็แบ่งออกเป็นสามแผนกด้วยกัน คือ แผนกวิชาอิสลามศึกษา แผนกวิชาครุศาสตร์อิสลาม และแผนกวิชากฎหมายอิสลาม (นิเคาะ แว อุเซ็ง, 2540 : 42) และในแผนกวิชากฎหมายอิสลามหรือพิศุนี้เอง ได้มีการบรรจุรายวิชาที่เกี่ยวกับพิศุเป็นหมวดวิชาเฉพาะอยู่หลายวิชาด้วยกัน เช่น พิศุเบื้องต้น กฎหมายครอบครัวอิสลาม และกฎหมายมรดกและพันธุกรรมอิสลาม เป็นต้น หลังจากนั้นในวันที่ 20 เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2541 มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ให้ความเห็นชอบให้วิทยาลัยอิสลามศึกษาเปิดหลักสูตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาอิสลามศึกษาซึ่งประกอบด้วย 4 กลุ่มวิชาด้วยกันคือ กลุ่มวิชาประวัติศาสตร์และอารยธรรมอิสลาม กลุ่มวิชาครุศาสตร์อิสลาม กลุ่มวิชาชะรีอะฮ์ และกลุ่มวิชาอุศลุคดิน (บัณฑิตวิทยาลัย, 2541 :12-15) และในปีการศึกษาพ.ศ. 2541 วิทยาลัยอิสลามศึกษาได้เปิดรับสมัครนักศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษาใน 2 กลุ่มวิชา คือกลุ่มวิชาชะรีอะฮ์ (กฎหมายอิสลาม) และกลุ่มวิชาอุศลุคดิน (หลักการศาสนา) ในหลักสูตรแผน ก แบบ ก (1)⁶⁶ และมีนักศึกษาสอบผ่านการคัดเลือกกลุ่มวิชาละ 3 คน ซึ่งในกลุ่มวิชาชะรีอะฮ์ มีรายชื่อดังนี้

1. นายก๊กจันหลี เบ็ญหมัด ได้เสนอทำวิทยานิพนธ์ในหัวข้อ “ การใช้กฎหมายอิสลามลักษณะครอบครัวและมรดกของมุสลิมในจังหวัดสงขลา ”
2. นายฮัจญ์เราะมะมัน เจาะอารง ได้เสนอทำวิทยานิพนธ์ในหัวข้อ “ สิทธิของสตรีในการหย่าและสิทธิที่พึงได้รับตามกฎหมายอิสลาม : กรณีศึกษาจังหวัดปัตตานี ”
3. นายฮาหมัด มามะ ได้เสนอทำวิทยานิพนธ์ในหัวข้อ “ สิทธิและหน้าที่ของภริยาตามกฎหมายอิสลาม ศึกษากรณีปฏิบัติในจังหวัดปัตตานี ”

นักศึกษาทั้งสามคนนี้นับว่าเป็นนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษารุ่นแรกของกลุ่มวิชาชะรีอะฮ์ สาขาวิชาอิสลามศึกษา และถือได้ว่าวิทยาลัยอิสลามศึกษาเป็นสถาบันระดับอุดมศึกษาของภาครัฐ

⁶⁶ คือแผนการศึกษาที่ทำเฉพาะวิทยานิพนธ์โดยมีจำนวนหน่วยกิตวิทยานิพนธ์ไม่น้อยกว่า 36 หน่วยกิต

แห่งแรกในประเทศไทยที่เปิดทำการสอนวิชากฎหมายอิสลามทั้งในระดับปริญญาตรีและปริญญาโท (สมเจตน์ นาคเสวี, 2547)⁸⁷

ต่อมาในปีพ.ศ.2541 ตรงกับปีค.ศ.1998 ทบวงมหาวิทยาลัยก็ได้จัดพิธีมอบใบอนุญาตให้จัดตั้งวิทยาลัยอิสลามยะลา เป็นสถาบันระดับอุดมศึกษาของภาคเอกชนแห่งแรกของประเทศไทยตามใบอนุญาตเลขที่4/2541 ลงวันที่ 3 เมษายน 2541 โดยมีมูลนิธิเพื่อการอุดมศึกษาอิสลามภาคใต้เป็นผู้รับใบอนุญาต และได้ก่อตั้งวิทยาลัยบนเนื้อที่ 70 ไร่ ณ 203/3 หมู่ที่ 7 ตำบลบุดี อำเภอเมือง จังหวัดยะลา และในวันที่ 28 กันยายน 2546 ตรงกับปีค.ศ.2003 วิทยาลัยอิสลามยะลาได้จัดตั้งวิทยาเขตใหม่บนเนื้อที่ประมาณ 250 ไร่ ณ หมู่บ้านโสร่ง ตำบลเขาตุม อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี วิทยาลัยอิสลามยะลาได้ดำเนินจัดการเรียนการสอนในระดับปริญญาตรีโดยแบ่งออกเป็นสองคณะกับอีกสี่สาขาวิชา ได้แก่ คณะอิสลามศึกษา ซึ่งมี 2 สาขาวิชาคือ สาขาวิชาชะรีอะฮ์ (นิติศาสตร์อิสลาม) และสาขาวิชาอุศูลุดดีน (หลักการศาสนาอิสลาม) และคณะศิลปศาสตร์และสังคมศาสตร์ ซึ่งมี 2 สาขาวิชาเช่นกัน ได้แก่ สาขาวิชาภาษาอาหรับ และสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ ซึ่งในสาขาวิชาชะรีอะฮ์หรือนิติศาสตร์อิสลามนี้เอง ได้มีการบรรจุรายวิชาที่เกี่ยวกับฟิกฮ์เป็นหมวดวิชาเฉพาะอยู่หลายวิชาด้วยกัน เช่น ฟิกฮ์เบื้องต้น กฎหมายอิสลามเปรียบเทียบ กฎหมายครอบครัวอิสลาม เป็นต้น (วิทยาลัยอิสลามยะลา, 2000 : 6)

จากการที่สังคมมุสลิมในปัตตานีหรือสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในปัจจุบันได้มีสองสถาบันระดับอุดมศึกษาทั้งสองแห่งอยู่ในพื้นที่นี้ ทำให้การศึกษาฟิกฮ์มีการพัฒนาเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก จากการศึกษาฟิกฮ์ที่มีอยู่เฉพาะในระบบเพียงแค่ระดับอัลอิมดาอียะฮ์ (ตอนต้น) ระดับอัลมุคตะวัสสิต (ตอนกลาง) และระดับอัยฮานะวียะฮ์ (ตอนปลาย) ในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม และนอกระบบดังเช่น การศึกษาที่บาโงเนาะต่างๆแบบดั้งเดิมเท่านั้น ทั้งนี้ก็เนื่องจากการศึกษาฟิกฮ์ในระดับอุดมศึกษาย่อมมีความแตกต่างกับการศึกษาในระดับอื่นที่ต่ำกว่าหรือแม้แต่ในระบบปอเนาะ กล่าวคือการศึกษาในระดับอุดมศึกษาย่อมมีเนื้อหาในหลักสูตรที่กว้างและหลากหลายกว่า ไม่ยึดติดกับแนวคิดใดแนวคิดหนึ่ง และที่สำคัญนักศึกษามีความเข้าใจอิสระในการแสดงความคิดเห็นและสามารถยึดตามหลักฐานที่ตนเองพิสูจน์ว่าน่าจะถูกต้องมากกว่า ซึ่งต่างจากการศึกษาในระบบปอเนาะแบบดั้งเดิมและระบบปอเนาะที่ได้แปรสภาพเป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามที่มีการชี้แนะให้ยึดตามความคิดเห็นของโต๊ะครูเป็นหลัก และอีกทั้งยังยึดติดกับแนวคิดเดียวเท่านั้นคือแนวคิดมัซฮับฮานาฟีอียะฮ์ ทำให้การศึกษาฟิกฮ์ในระบบดังกล่าวถูกกำหนดให้อยู่ในกรอบที่จำกัดซึ่งผิดธรรมชาติของการศึกษาวิชาฟิกฮ์ ดังนั้นการศึกษาในระดับอุดมศึกษานี้จึง

⁸⁷ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2547

แนวคิดเดียวเท่านั้นคือแนวคิดมัซฮับซุนนีชาฟีอีห์ ทำให้การศึกษาฟิกฮฺในระบอบดังกล่าวถูกกำหนดให้อยู่ในกรอบที่จำกัดซึ่งผิดธรรมชาติของการศึกษาวิชาฟิกฮฺ ดังนั้นการศึกษาในระดับอุดมศึกษานี้จึงนับว่าเป็นปรากฏการณ์ที่ผิดปกติควรจรรีกรไว้ในประวัติศาสตร์ของการศึกษาอิสลามในปัตตานีเป็นอย่างยิ่ง

ทำเนียบปราชญ์และนักวิชาการฟิกฮฺกับงานเขียนที่สำคัญในปัตตานีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ชื่อปราชญ์และนักวิชาการฟิกฮฺ	ชื่อหนังสือ	ปีที่แต่ง
1.เชคดาอูด บิน อับดุลลอฮฺ อัลพะฎอนีย์	1- بغية الطلاب 2- منية المصلي 3- هداية المتعلم 4- فتح المنان 5- الجواهر السننية 6- فروع المسائل	พ.ศ.2354/ค.ศ.1811 พ.ศ.2370/ค.ศ.1827 พ.ศ.2372/ค.ศ.1829 พ.ศ.2377/ค.ศ.1834 พ.ศ.2380/ค.ศ.1837 พ.ศ.2385/ค.ศ.1842
2.เชคชัยนูลออบิดีน บิน มุหัมมัด อัลพะฎอนีย์	1- كشف اللثام	พ.ศ.2432/ค.ศ.1889
3.เชคมุหัมมัด บิน อิสมาอิล อัลดาอูด อัลพะฎอนีย์	1- مطلع البدرين 2- وشاح الأفراح 3- سواطع البرق 4- البحر الوافي	พ.ศ.2429/ค.ศ.1886 พ.ศ.2438/ค.ศ.1895 พ.ศ.2448/ค.ศ.1905 พ.ศ.2456/ค.ศ.1913
4.เชคอะหมัด บิน มุหัมมัดเชน อัลพะฎอนีย์	1- بهجة المبتدين 2- عنوان الفلاح 3- الفتاوى الفطانية	พ.ศ.2435/ค.ศ.1892 พ.ศ.2445/ค.ศ.1902 พ.ศ.2449/ค.ศ.1906
5.เชคอับดุลเราะหมาน บิน มุหัมมัดคาลี อัลพะฎอนีย์	1- نور الأبصار	ไม่ปรากฏ
6.หะฎีมุหัมมัดหุสซัยน์ บิน อับดุลละฎีฟ(โต๊ะกะลาบอ)	1- هداية السائل	พ.ศ.2438/ค.ศ.1895
7.หะฎีมะหมัด บิน อับดุลวะฮฺ	1- طريق المسلك	พ.ศ.2499/ค.ศ.1956

ศอลิหฺ(บิอแนกืออง)	2- كشف الأسرار	พ.ศ.2513/ค.ศ.1970
9. หนี้อับดุลกอดีร์ บิน หนีว วาระฮฺ(สะกิม)	1- جرمين سلوهن	พ.ศ.2500/ค.ศ.1957
10. หนี้อิดริส บิน หนี้อาลี(ต ยง)	1- اين بيراف جوافن بيغ باكوس	พ.ศ.2516/ค.ศ.1973
11. ผศ.ดร.อิสมาอีล อาลี	1- الملكية الخاصة في الفقه الإسلامي 2- الحقوق- المتعلقة بالتركة 3.กฎหมายอิสลาม 4. กฎหมายครอบครัว อิสลาม 5.กฎหมายอิสลามเบื้องต้น 6. กฎหมายมรดกและ พันธุกรรมอิสลาม	พ.ศ.2524/ค.ศ.1981 พ.ศ.2528/ค.ศ.1985 พ.ศ.2537/ค.ศ.1994 พ.ศ.2538/ค.ศ.1995 พ.ศ.2545/ค.ศ.2002 พ.ศ.2546/ค.ศ.2003
12. ดร.อิสมาอีลสุตฟี บิน อับดุล เราะหฺมาน จะปะกียา	1- اختلاف المدارين و-أثرهم في الأحكام الجنائية 2- اختلاف المدارين و-أثرهم في أحكام المعاملات والمناكحات 3- رسالة عيد الفطروالأضحى 4- رسالة قيام الليل 5- دليل الاعتكاف 6- الأسرة السعيدة	พ.ศ.2524/ค.ศ.1981 พ.ศ.2529/ค.ศ.1986 พ.ศ.2533/ค.ศ.1990 พ.ศ.2533/ค.ศ.1990 พ.ศ.2533/ค.ศ.1990 พ.ศ.2538/ค.ศ.1995
13. ดร.อับดุลฮาลิม บิน อะหมัด ไซซิง	1- أحكام المرتد 2- تحقيق كتاب الديات من الحاوي الكبير 3- رسالة الحجاب	พ.ศ.2525/ค.ศ.1983 พ.ศ.2530/ค.ศ.1987 พ.ศ.2532/ค.ศ.1989